

STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK

A szegvár-oromdűlői temető
és a Tiszántúl kora avar időszak

The Szegvár-Oromdűlő cemetery
and the Early Avar Period
in the Trans-Tisza Region

MARTIN OPITZ KIADÓ

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 25

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 5

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, UA)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, SY)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, RU)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău, MD)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeological Sciences
(Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Early Hungarians' History Research Team of RCH
(Budapest)

A szegvár-oromdűlői temető
és a Tiszántúl kora avar időszak

The Szegvár-Oromdűlő Cemetery
and the Avar Period
in the Trans-Tisza Region

Szerkesztők

LŐRINCZY GÁBOR – MAJOR BALÁZS – TÜRK ATTILA

BUDAPEST – SZEGED – SZENTES
2022

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
és a Magyar Őstörténeti Kutatócsoport támogatásával valósult meg.

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Rajz: Czabarka Zsuzsanna, Koncz Margit, valamint Dobó Bernadett, Szőke Ágnes és Vidovics Teréz

Sírfotók: Lőrinczy Gábor

Képszerkesztés: Ambrus Edit, Váczi Gábor

Temetőtérkép: Kamarási András

Angol fordítás: Csiky Gergely, Kondé Zsófia, Marcsik Antónia, Sebők Katalin, Siklósi Zsuzsanna

Borítókép: Kerek köbötéttel díszített préselt elektronkorong (Szegevár-Oromdűlő 1. sír)

Hátsó borító: Aranyozott felületű, kereszt alakú bronz szíjelosztók (Szegevár-Oromdűlő 1. sír)

Első előzéklap: Herzog-féle 1899-es térkép részlete. Körös–Tisza–Marosi Ármentesítő Társulat „Ártérfejlesztési” összesítő térképének részlete. M = 1:28 800, színes, könyomatos.

Rajzolta 1899-ben Szentesen Herzog József.

Hátsó előzéklap: Második katonai felmérés (1819–1869) részlete

© A szerzők és a Martin Opitz Kiadó

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet

ISBN 978-615-6388-30-8

HU-ISSN 2786-1538 (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia)

HU-ISSN 2064-8162 (Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok)

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Felelős kiadó

Major Balázs intézetigazgató (PPKE BTK Régészettudományi Intézet)

Borító: auri grafika

Tördelés és layout: Váczi Gábor

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

Köszöntő	7
Szerkesztői előszó	9
Lőrinczy Gábor: <i>A szegvár-oromdűlői kora avar kori temető</i>	11
<i>The Avar-period populations of Szegvár-Oromdűlő and the Trans-Tisza Region</i>	282
Pásztor Adrien: <i>A szegvár-oromdűlői temető gyöngyleletei</i>	405
<i>Bead finds from the cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	495
Vida Tivadar: <i>Sírkerámia a szegvár-oromdűlői avar kori temetőben</i>	509
<i>Grave pottery in the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	545
Gulyás Bence – Samu Levente: <i>A szegvári övgarnitúrák úgynevezett maszkos vereteinek Kelet- és délkeleti kapcsolatairól</i>	555
<i>The connections of the belt mounts decorated with plant ornaments and human face depiction at Szegvár-Oromdűlő</i>	583
Csiky Gergely: <i>A szegvár-oromdűlői avar temető közelharci fegyverei (vágó- és szúrófegyverek)</i>	599
<i>Close-combat weapons (edged weapons and polearms) from the Avar Age Szegvár-Oromdűlő cemetery</i>	635
Csiky Gergely – Csizmadia-Csiky László: <i>A metallográfiai elemzések szerepe és lehetőségei a kora avar kori közelharci fegyverek vizsgálatában – Készítéstechnikai adatok két kora avar kori kardról</i>	647
<i>The role and possibilities of metallographic analyses on early Avar period close-combat weapons. Production technological data of two early Avar period swords</i>	653
Major Péter: <i>A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető páncélleletei</i>	661
<i>Armor finds from the 6th–7th-century cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	665
Lőrinczy Gábor – Siklósi Zsuzsa: <i>A szegvár-oromdűlői sírok radiokarbon vizsgálatainak eredményei</i>	669
<i>The radiocarbon dating, Bayesian analysis, and archaeological interpretation of the Early Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	691
Fóthi Erzsébet: <i>A szegvár-oromdűlői temetőben eltemetett avar kori népesség vizsgálata többváltozós statisztikai módszerrel</i>	701
<i>Research of the origin of the Avar Age population buried in the Szegvár-Oromdűlő cemetery by multivariate statistical methods</i>	704
Marcsik Antónia: <i>Szegvár-Oromdűlő avar kori lelőhely humán csontanyaga. Újabb adatok az Alföld avar kori népességéhez</i>	707
<i>The Avar Age human skeletal remains at the site Szegvár-Oromdűlő. Newer data to the Avar Age populations on the Great Hungarian Plain</i>	733

Vörös István: <i>A szegvár-oromdűlő kora avar kori temető archaeozoológiai vizsgálata</i>	769
<i>Archaeozoological analysis of the early Avar period cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	811
Tugya, Beáta – Stewart, John: <i>A szegvár-oromdűlői kora avar temető</i>	
<i>tojásmaradványainak elemzése</i>	885
<i>Analysis of the egg remains from the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	892
A Szegvár-Oromdűlői kora avar kori temető térképe	895

SÍRKERÁMIA A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI AVAR KORI TEMETŐBEN

VIDA TIVADAR*

A 467 síros Szegvár-oromdűlői temető avar kori részében 126 sírban volt kerámia (25%), amelyből csupán 2 darab korongolt (2%), a többi pedig korong használatával nélkül (98%) készült. A temetőben lassúkorongon készült edény nem került elő.¹ A korongolatlan edényeket éppen úgy használták a mindennapi életben is, és ezért nem tarthatók pusztán a temetkezés céljára készített kerámiának, amint azt az alapanyag gyenge kidolgozása és a kivitelezés tökéletlensége miatt korábban gondolták.² A Szegvár-oromdűlői temető edényei a tiszántúli kora avar kori kézművesség termékei és ezért elsősorban azt vizsgálom, hogy beilleszthetők-e az általam korábban a térség kora és a közép avar kerámiájáról kialakított képbe. Az összevetés során a korábban alkalmazott módszertani, technológiai és formai szempontokat követem³ és az elemzést kiegészítem az újabban közölt sírok és temetők kerámiájával.⁴ Az egyes edények formájával és díszítésével, valamint kulturális kapcsolatrendszerével az egyes csoportokat, alcsoportokat tárgyaló fejezeteken belül foglalkozom.

FAZEKASKORONGON KÉSZÍTETT EDÉNYEK

Szemcsés szürke kerámia (IB1/e1: 165. sír)

A Szegvár-oromdűlői temető 165. sírjában talált edény (*I. kép 1*) a kora avar kori ún. szemcsés szürke kerámia csoportjába sorolható (IB1). Jól iszapolt, anyaga homokkal, kevés apró, egyenletes méretű kavicsal és kerámiával közepesen soványított. Felülete besimított, azon a korongolásnál vízszintes bordákat alakítottak ki. Vékony falú, jól kiégetett edény, ütésre pengő hangot ad, törésfelülete fekete. Pereme rövid, enyhén kihajló, lekerekített. Nyaka enyhén ívelt, alatta keskeny borda fut körbe, innen az edény egyenletesen szélesedik, legnagyobb kiszélesedése az alsó harmadban mérhető. Alja egyenesen levágott. A 165. sír edénye a 6. századi Meroving-germán stílusú körte alakú edények formájához áll közel.

A szemcsés anyagú kerámia között nagy számban találunk körte formájú, alul vagy középen hasasodó, enyhén ívelt nyakú, kiugró vállú edényeket, amelyeknél a váll és a nyak között mély ív fut körbe. Hasonló edények előfordulnak a kora avar korban a Dunántúlon a környei,⁵ a budakalászi⁶ temetőkben és Erdély-

* ELTE BTK Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum körút 4/b.; ELKH BTK Régészeti Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: vida.tivadar@btk.elte.hu

¹ A Szegvár-oromdűlői temető edényeit a sírösszefüggéseiből kiemelve, az egyéb mellékletek ismerete nélkül elemeztem, így az edények előfordulását más tárgytípusokkal együtt nem vizsgáltam. Az edényekkel kapcsolatos temetkezési szokások elemzését az ásató, Lőrinczy Gábor vállalta magára.

² BÓNA 1973; BÁLINT 1991; VIDA 1999.

³ VIDA 1999.

⁴ HEROLD 2004; LŐRINCZY 2015; GÁLL 2017; BENEDEK–MARCSIK 2017; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017; LŐRINCZY 2018.

⁵ SALAMON–ERDÉLYI 1971, 142, Taf. XXV. 3; VIDA 1999, Taf. 100. 4–5.

⁶ VIDA 1999, 26–32.

1. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 165. sír; 2: 650. sír; 3: 697. sír; 4: 754. sír; 5: 352. sír
 Fig. 1. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 165; 2: Grave 650; 3: Grave 697; 4: Grave 754; 5: Grave 352

ben Marosveresmarton/Vereşmort,⁷ Szászfenesen/Fântânele⁸ és Mezőbándon/Band.⁹ Az Alföldön tovább bővíti a térségből számba vehető Meroving stílusú kerámiák körét egy összehúzott nyakú, az alsó harmadban kihasasodó, jól korongolt edény, amelynek a vállán vízszintes vonalkötegek között bepecsételt minta látható Óbecse/Becej temetőjéből,¹⁰ és jól korongolt, szürke szemcsés edények sorolhatók ehhez a csoporthoz Szihalom-Budaszög lelőhelyről.¹¹ A Szegvár-oromdűlői edény a Tiszántúlon a továbbélő 6. századi, gepida fazekashagyományra utal, amely formáinak és mértékének pontosabb megítéléséhez további temetőkből és településekről származó kerámiák vizsgálatára van szükség.¹²

Finoman iszapolt szürke kerámia (IB2/11: 650. sír)

A 650. sír edénye (1. kép 2) a finoman iszapolt szürke kerámia IB2/11 altípusába sorolható. Az edény világosszürke, gyorskorongolt, jó minőségű, anyaga nagyon finoman iszapolt, kevés szitált homokkal kis mértékben soványított. Vékony falú, egyenletesen szürkére égetett. Közepesen kihajló pereme felmagsododik, belső részén fedőtartó ív fut körbe. A perem alatt az ívelt nyakba kiszélesedő, síkzott peremű, 2,5 cm hosszú cilindrikus kiöntőt illesztettek, vele szemben indul a peremből a 3 cm széles, bordás szalagfűl, amely a lecsapott váll alatt csatlakozik az edényhez. Az edényttest tojásdad alakú, legnagyobb kiszélesedése a középvonalnál látható. A talpig egyenletesen szűkül, alja egyenesen levágott. Az edény középső sávjában a gyorskorongolásos technikára utalnak a szabályosan körbefutó bordák. A vállat két vonalköteg között hullámvonalköteg díszíti, az edényfelületet vékony szürke anyagmáz borítja.

A Szegvár-oromdűlői 650. sír kiöntőcsöves edénye általánosan elterjedt típus, gömbös teste inkább a kora avar kor második felére, a 7. század második vagy harmadik negyedére keltezi.¹³ A finoman kidolgozott anyagú szürke szemcsés edények száma egyre nő az alföldi, így a tiszántúli temetőkben is. A legutóbbi természettudományos vizsgálatok azt bizonyították, hogy az alföldi temetkezésekből előkerült, finoman iszapolt kerámiák dunántúli műhelyben készültek.¹⁴ A finoman iszapolt szürke kerámia a belső kereskedelem révén juthatott el az Alföldre, a Tisza–Maros térségébe és a tehetősebb réteg kezébe kerülve a temetkezésekben a társadalmi reprezentáció eszköze lett. Az Alföld északi részén, a Nyírségben és a Hajdúságban a szürke kerámia kis száma miatt egyelőre nem dönthető el, hogy az edények a belső kereskedelem vagy belső migráció révén kerültek-e oda, amikor a dél-alföldi csoportok északra költöztek.¹⁵

Újabban a finom szürke kerámia egyre több esetben és nagyobb mennyiségben fordul elő az Alföldön az avar kori településeken (pl. Kunmadaras, Kecskemét–Mercedes), ezért szükséges lenne a szürke kerámia esetleges alföldi műhelyben történő készítésének kiderítésére irányuló természettudományos vizsgálatokat kezdeményezni.¹⁶

A kiöntőcsöves edények szélesebb körű ismeretére és használatára utal az is, hogy a térségben több esetben is előkerültek egyszerű, korong nélkül kézzel formált agyagvázataik (Nadlac/Nagylak 198. sír,¹⁷ Debrecen-Ondód,¹⁸ Szarvas-Grexa-Téglagyár 200. sír).¹⁹

⁷ ROSKA 1934, Abb. 2/B.

⁸ DOBOS–OPREANU 2012, 122, Pl. 19. 2, 142, Pl. 39. 3.

⁹ KOVÁCS 1913, 54. kép 12.

¹⁰ MIKIC–ANTONIC 2012, 55, T. IX. 1.

¹¹ VIDA–FODOR 2014, 169, 5. kép 2, 6. kép 2.

¹² MRT 10, 86; TÓTH 2006, 93–122; VIDA–FODOR 2014, 169; BALOGH 2016, 71–72.

¹³ VIDA 1999, 45–63.

¹⁴ BALLA 1989, 131–133; VIDA 1999, 45–63.

¹⁵ ROSNER 1989; VIDA 1999, 185; LÓRINCZY 2015, 167.

¹⁶ Kunmadaras (VÍG 2018); Kecskemét–Mercedes gyár: Wilhelm Gábor és Kovacsóczy Bernadett szíves szóbeli közlése (2018).

¹⁷ GÁLL 2017, 299, Pl. 73. 1.

¹⁸ KOLOZSI–SZABÓ 2005, 186, Pl. IV. 1.

¹⁹ JUHÁSZ 2004, 139, Taf. XXV/200:7.

Finoman iszapolt szürke kerámia a tiszántúli temetkezésekben:

- Csökmői-Sebes-Körös-part (VIDA 1999, 211, Nr. 79; LŐRINCZY 2015, 166, 4. kép).
 Deszk G 47., 52. és G sír (VIDA 1999, 211–212, Nr. 80–82.)
 Hódmezővásárhely-Batida 1. sír (VIDA 1999, 213, Nr. 102).
 Hódmezővásárhely-Kishomok, Mérai porta 1. sír (LŐRINCZY–SZALONTAI 1996, 288, 10. kép 15–20).
 Hódmezővásárhely-Mártély 1. sír (VIDA 1999, 213, Nr. 103).
 Pítvaros 125. sír (BENDE 2017, 394, 54. kép).
 Püspökladány (LŐRINCZY 2015, 53, 167. j.).
 Rákóczi-falva-Bagiföldek 8A (MÁCSAI 2012, LIII/208. sír 3.)
 Szarvas-Grexa-Téglagyár 226. sír (JUHÁSZ 2004, 142, Taf. XXVIII/226:3).
 Szarvas-Grexa-Téglagyár 342. sír (JUHÁSZ 2004, 155, Taf. XLI/342:3, Taf. LXVII. 6, 10).
 Szőreg A temető 1., 77., 104., 122. sír (VIDA 1999, Nr. 154–157).
 Tiszacsege-Sóskás, Nagymajor 4. sír (LŐRINCZY 2015, 53, 167. j.).

FAZEKASKORONG HASZNÁLATA NÉLKÜL KÉSZÜLT EDÉNYEK

A Szegvár-romdűlői temető kerámiája formai és technológiai tekintetben a legnagyobb számban a korongolatlan edények csoportjába sorolható (III. csoport). E csoport edényeit a kutatások kezdetén elsősorban alacsony technológiai színvonaluk miatt egyszerűen „nomád kerámiának” nevezték,²⁰ pedig közöttük nemcsak keleti sztyepei eredetű, hanem helyi (antik, szarmata, germán) hagyományokat követő, korong használata nélkül készült edények is előfordulnak. A Szegvár-romdűlői temető edényeinek vizsgálatakor a kora avar sírkerámia esetében az általam kidolgozott technológiai és formai rendszer az új leletek fényében nem szorult alapvető változtatásra, szükség esetén tetszőlegesen bővíthetőnek bizonyult és új típusokkal vagy altípusokkal kiegészíthetővé vált.²¹ E rendszerezésnek köszönhetően lehetővé válik az egyes formák és a díszítési eljárások származási helyének meghatározása. A vizsgált csoportban nagy számban találunk olyan edényeket, amelyek formai és technológiai sajátosságai alapján korhoz, etnikumhoz, földrajzi régióhoz nem köthetők szorosan, mert ezen egyszerű, szabad kézzel, korong nélkül kialakított formákat hosszú időn át és különböző területeken is készíthették.

A korongolatlan edények egy, legfeljebb fél évszázadon belül keltezhetők az egyéb melléletek (öv, ékszerek, viseleti tárgyak, lószerszámok) segítségével, és csak néhány kivételes esetben teszik lehetővé bizánci érmek a datálást.²² A Szegvár-sápoldali temető 3. és az 5. sírjában a kerámiaedény érmével, illetve érmeutánnal került elő.²³ Bizánci érmek kelteznek kora avar kori edényeket a Kiszombor-Tanyahalom dűlő 16. sírban,²⁴ Nyíregyháza-Városi kertészet 3. sírban²⁵ és Derecske-Karakason.²⁶

A kora avar kori Tiszántúlon a korongolatlan edények iszapolása, anyagkidolgozása, soványítása valamint kiégetése egységes képet mutat, az edényekre jellemző a homok- vagy barnássárga szín, az erős kerámiasoványítás és a felület vékony agyagmázzal (slip) történő bevonása. A vizsgált edények az avar kori szállásterületen lelőhelyenként vagy kis térségenként mutatnak kidolgozásbeli és technológiai különbségeket és nem ritkán az adott lelőhely egyéb korongolt vagy fémedényeivel mutatnak kapcsolatot.

²⁰ BÓNA 1973, 78.

²¹ VIDA 1999.

²² SOMOGYI 1997; SOMOGYI 2014.

²³ LŐRINCZY 2018, 58, 6. kép.

²⁴ LANGÓ-TÜRK 2004.

²⁵ CSALLÁNY 1960, 49, X. t. 2.

²⁶ SOMOGYI 2020.

Tölcséres szájú edények (IIIA1-2 alcsoport)

A Szegvár-orumdülői temetőben 21 edény tartozik a tölcséres szájú edények csoportjába. A tölcséres peremű edényeket fazekaskorong használata nélkül készítették és közös technológiai tulajdonságuk a homok-sárga, narancssárga vagy világosbarna szín. Az edények alapanyagát gyengén, ritkán közepes mértékben iszapolták és dolgozták ki, és nagy szemű kerámiatörmelékkel (d: 3-6 mm) soványították. Az edények felületét mind a Felső-Tisza, mind pedig a Tisza–Maros vidékén vékony agyagmáz (slip) fedi, amely gyakran berepedezett a felületen. Az edények felülete sima tapintású, de egyes példányoknál oly erős a soványítás, hogy felületük érdessé, töredezetté, sőt rücskössé vált (pl. Szegvár-Oromdülő 500., 931. sír).²⁷ Az egyenetlen kiégetés miatt az edényeken gyakran barna vagy szürkésfekete foltok láthatók, de jóval kisebb mértékben tarkítják ilyenek a tölcséres szájú edényeket, mint a korongolatlan kerámia más típusait.

IIIA1/a1	Hosszú peremű, megnyúlt, a lsz. a felső harmadban	71. (2. kép 5), 628. (3. kép 13), 717. (4. kép 5) sír
IIIA1/b1	Hosszú peremű, megnyúlt, a peremhossz a magasság 1/3-a, lsz. a középvonalnál	83. (5. kép 7), 268. (5. kép 3), 688. (5. kép 2), 692. (4. kép 3) sír
IIIA1/c1	Hosszú peremű, megnyúlt, a lsz. erőteljes a felső harmadban	166. (5. kép 1), 747. (6. kép 1), 770. (2. kép 1) sír
IIIA1/c2-a	Hosszú peremű, megnyúlt, a lsz. erőteljes a középvonalnál	491. (5. kép 5), 694. (2. kép 3) sír
IIIA1/c2	Hosszú peremű, megnyúlt, a lsz. erőteljes a középvonalnál	500. (2. kép 2) sír
IIIA1/e1	Magas, rövid kihajló, tölcséres peremű, a lsz. a felső harmadban kismértékű	100. (4. kép 1) sír
IIIA1/f1	Kissé kihajló, ívelt peremű tölcséres, edény, lsz. a középvonalnál erős	198. (7. kép 4), 534. (2. kép 4), 938. (4. kép 2) sír
IIIA1/f2	Kissé kihajló, ívelt peremű tölcséres szájú, edény, lsz. a középvonal alatt	870. (4. kép 4), 890. (4. kép 6) sír
IIIA2/d2	Hosszú peremű, széles szájú, gömbös testű, a lsz. erős a középvonalnál vagy alatta	53. (7. kép 3) sír
	Összesen	21 példány

1. táblázat. Tölcséres szájú edények (IIIA1–2 alcsoport)
Table 1. Vessels with funnel neck (Subtype IIIA1–2)

Forma, technológia, elterjedés

A tölcséres szájú edények között két fő típus különböztethető meg: az egyikbe a megnyúlt testű, hosszú egyenes vagy kissé ívelten kihajló peremű (IIIA1), a másikba pedig az ugyancsak magas, hosszú szűk nyakú, alul hasasodó edények (IIIA2) tartoznak. Ezeket az edényeket a formai rokonság mellett elsősorban az anyagkidolgozás, a szín, az égetés hasonlósága köti össze. A tölcséres peremű edények nagyobb magasságukkal és jobban kidolgozott anyagukkal tűnnek ki a korongolatlan kerámiából, edények nagysága igen változó lehet, az átlagos magasságuk 20–30 cm körüli, de vannak 40 cm magas példányok is. A Szegvár-orumdülői temetőben a magas tölcséres szájú edények változatos formái fordultak elő.

A tölcséres szájú edények szinte kivétel nélkül a Tiszántúlon találhatók, máshonnan nem kerültek elő, sem a Dunántúlon, de még a Duna–Tisza közén sem. A Tiszántúlon három fő sűrűsödési területük figyel-

²⁷ VIDA 1999.

2. kép. Szegvár-Oromdülő. 1: 770. sír; 2: 500. sír; 3: 694. sír; 4: 534. sír; 5: 71. sír
 Fig. 2. Szegvár-Oromdülő. 1: Grave 770; 2: Grave 500; 3: Grave 694; 4: Grave 534; 5: Grave 71

hető meg, a Tisza–Maros–Körös térségében, a Közép-Tisza vidéken, a Nyírségben és a Hajdúságban.²⁸ A megnyúlt edényforma megtalálható az egész Tiszántúlon, de a hosszú cilindrikus nyakú, hasas edények csak a Tisza–Maros vidékén ismertek. A tölcséres szájú edények előfordulásának déli határa a vajdasági Bánátban Kanizsa/Kanjiža és Bácskában Verbász/Vrbasz²⁹ térsége.

²⁸ Új IIIA1/f1 altípusú edény került elő Balmazújváros-Tsz tanyaközpont 1. sírből (LŐRINCZY 2015, 154, 1. kép 1).

²⁹ НАД 1971, 260, Pl. XLIII:7.

3. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 666. sír; 2: 872. sír; 3: 710. sír; 4: 905. sír; 5: 323. sír; 6: 123. sír; 7: 787. sír;
 8: 907. sír; 9: 299. sír; 10: 510. sír; 11: 701. sír; 12: 528. sír; 13: 628. sír; 14: 183. sír; 15: 195. sír
 Fig. 3. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 666; 2: Grave 872; 3: Grave 710; 4: Grave 905; 5: Grave 323;
 6: Grave 123; 7: Grave 787; 8: Grave 907; 9: Grave 299; 10: Grave 510; 11: Grave 701; 12: Grave 528;
 13: Grave 628; 14: Grave 183; 15: Grave 195

A tölcséres peremű edények csoportja nemcsak a forma és az egységes településterület, hanem a temetkezési rítus tekintetében is jól körülírható. Az edényeket az eltemetett feje mellé helyezték a sírba. A sírok tájolása a tiszántúli népességre jellemző ÉK–DNY vagy K–Ny, szemben a Duna–Tisza közén és a Dunántúlon uralkodó Ny-i tájolással. A sírformák között nemcsak aknasírokat találunk, hanem padmaljos, oldallépcsős, sőt az avar korban kizárólag a Körös–Maros közötti területen elterjedt fülkés temetkezéseket is. Gyakori az ún. csonkolt típusú részleges állattemetkezés (ló, marha, kecske, juh), de ritka az egyéb ételmellékletre utaló csontmaradvány.³⁰

Díszítés

A tölcséres szájú edényeket általában nem díszítették, elvértve fordulnak elő rajtuk bekarcolt jelek vagy minták. Ettől eltérően a Szegvár-omrodülői 890. sír edényének felületén négy függőleges fésűs vonalköteget két vízszintes vonalköteg keresztez (4. kép 6). A tölcséres edények esetében néhány edénynél figyelhetők meg a nyak tájáról induló, függőlegesen és párhuzamosan futó fésűs vonalkötegek.³¹ Egy-mást keresztező szabálytalan fésűs vonalkötegek láthatók a Szegvár-omrodülői 534. edény oldalán is. A Nyíregyháza-Városi Kertészet területén előkerült edény peremén és egy másik nyírségi edény peremén és nyakán függőleges sorokban beszürkölés látható.³²

A Szegvár-omrodülői temetőben is előfordulnak a peremről vagy a vállról lecsorgatott fekete festés nyomai (692., 870., 717. sír = 4. kép 3–5), amelyek túlfutnak az edénytest legnagyobb kiszélesedésén, de sohasem folynak le az edény aljáig. Nem valószínű, hogy e fekete anyag az edények belsejéből folyt volna ki, mert a belső peremen fekete nyomai nem láthatók és néhány esetben az edényfelületen gondosan kivitelezve párhuzamos függőleges sávokat alakítottak ki. Hasonló, „festésre” utaló nyomokat csak a tölcséres edények esetében észleltünk és nem fordulnak elő az ugyanazon a területen előforduló korongolatlan kerámia más típusainál.

A peremtől a vállra és az edénytestre lecsurgó díszítés a tölcséres szájú edények egyedi jellegzetesége, amely egyetlen más avar kori kerámia típusnál sem fordul elő. Ez a díszítés az időrendi különbség miatt nem hozható kapcsolatba a korai szarmata időszakban előforduló hasonló díszítéssel.³³ Az azonos korú késő antik – kora bizánci környezetben Itáliában és a Balkánon egyes korongolt kerámiákon feltűnő szabálytalan, csorgatott díszítéssel, azért nem gondolhatunk közvetlen kapcsolatra, mert az avar kerámia kora bizánci jellegű edényein nem figyelhető meg. Mivel a csorgatott díszítés szokása a Kárpát-medencében a tölcséres szájfórmához kötődik, ezért eredetét is ugyanabban a kultúrkörben kereshetjük, ahol a tölcséres formák párhuzamai is megtalálhatók. A csorgatott díszítést megtaláljuk Közép-Ázsiában széles szájú edényeken a Szir-Darja vidékén ugyanazon a területen, ahol más avar kori edénytípusok jó analógiái is előkerültek (Ak Tobe, Šaušukum Tobe).³⁴ A szokás előfordulására egy korai példa egy hasonló módon díszített edény a Kaukázus előterében a sztavropoli járásban található Tuguluk lelőhelyen feltárt sztyeppe jellegű temetkezésben, amelyet négyszögletes testű csat keltez az 5. század 2. felére a 6. század elejére.³⁵ A Kövegy-Nagy-földek 2. gödörből³⁶ származó csorgatott díszű, füles edény hasán kilenc bütyök volt, amelyhez hasonló díszítés a kora és közép avar kori kerámiában (IIIB alcsoport) található.³⁷

³⁰ LŐRINCZY 1998, 343–372; LŐRINCZY 2017, 137–170.

³¹ VIDA 1999: Szeged-Makkoserdő 199. sír: Taf. 50:4; Deszk G 25. sír: Taf. 52:2; Kanizsa/Kanjiza: Taf. 53:3.

³² VIDA 1999, 254, Nr. 431, Taf. 49:1; 259, Nr. 482: Taf. 49:3, 140:3.

³³ VADAY 1983, Taf. 4–5.

³⁴ KULIK 1975, 95, ris. 2.

³⁵ LJACHOV–MJAČIN 2010, 225–230, ris. 1.

³⁶ BENEDEK–MÁRCSIK 2017, 369, 434, 22. tábla 5.

³⁷ VIDA 1999, Kat. Nr. Mélykút: 569, Taf. 15:5; Budapest: 570, Taf. 16:3; Lajtapordány: 572, Taf. 18:1; Kiskőrös: 575, Taf 21:1; Budakalász: 577, Taf. 23:4.

4. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 100. sír; 2: 938. sír; 3: 692. sír; 4: 870. sír; 5: 717. sír; 6: 890. sír
 Fig. 4. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 100; 2: Grave 938; 3: Grave 692; 4: Grave 870; 5: Grave 717; 6: Grave 890

A Szegvár-ormodűlői 500. sír tölcséres edényének nyakán és testén kb. 2 cm széles vörös máz fut körbe (2. kép 2). Ennek anyagát nem vizsgálták, de megjelenése hasonlít a késő antik vagy bizánci eredetű kerámián is megfigyelhető vörös bevonatra. A szegvár-ormodűlői 100. sírből előkerült edény (4. kép 1) közeli párhuzama ismert a Szegvár-sárpoldali temető 3. sírjában, amelynek felületén textillenymat látható.³⁸ A tölcséres edények peremének ujjbenyomkodásokkal történő díszítése ritka jelenség a Szegvár-ormodűlői temetőben, csak a 166. és a 268. sír edényén fordul elő (5. kép 1, 3). Ferdén bevagdosott díszítés van a Berettyóújfalu-Herpály 10. sír edényén,³⁹ és egy mokrini szórvány tölcséres edény peremén is.⁴⁰

³⁸ Vö. Szeged-Fehértó A 244. sír edénye (VIDA 1999, Kat. Nr. 890, Taf. 53:4).

³⁹ LŐRINCZY 2015, 155, 2. kép.

⁴⁰ Mokrin, szórvány (RANISLAVJEV 2007, 79, sl. 4; T. XLIII:6).

5. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 166. sír; 2: 688. sír; 3: 268. sír; 4: 672. sír; 5: 491. sír; 6: 775. sír; 7: 191. sír;
8: 332. sír; 9: 939. sír; 10: 758. sír

Fig 5. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 166; 2: Grave 688; 3: Grave 268; 4: Grave 672; 5: Grave 491; 6: Grave 775;
7: Grave 191; 8: Grave 332; 9: Grave 939; 10: Grave 758

6. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 747. sír; 2: 150. sír; 3: 14. sír; 4: 193. sír; 5: 126. sír; 6: 187. sír; 7: 130. sír;
8: 739. sír; 9: 96. sír; 10: 65. sír

Fig 6. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 747; 2: Grave 150; 3: Grave 14; 4: Grave 193; 5: Grave 126; 6: Grave 187;
7: Grave 130; 8: Grave 739; 9: Grave 96; 10: Grave 65

Időrend

A tölcséres peremű edényeknek helyben nem ismertek előzményei a Tiszántúlon a korábbi szarmata, hunkori és germán leletanyagban, azok az avarság feltűnésével jelentek meg a Kárpát-medencében. Ez a kerámia a telepeken és a temetőkben jelzi a Tiszántúlon a legkorábbi avar kori lelethorizontot. A tölcséres szájú edények elkülönítésére Csallány Dezsőnek a szőregi „kút” leletei, a Szeged környéki temetők anyaga, és egy bizánci „solidussal” keltezett nyírségi edény kínált jó lehetőséget.⁴¹ A nagyszámú ismeretlen lelhelyű vagy hiányosan feltárt és dokumentált tölcséres edény mellett csak néhány esetben rendelkezünk megbízható módon keltező adattal. A Nyíregyháza-Városi Kertészet területén talált sírban Maurikios Tiberios (582–602) arany solidusa és a préselt ezüst övgarnitúra keltezi a tölcséres edényt.⁴² Tiszadadáról külön került a múzeumba egy a 7. század elejére keltezhető nagygömbcsüngős aranyfülbevaló és újabban három tölcséres szájú edény.⁴³ A Bashalom-Csengőspart 2. sír edényét lemez-gömbcsüngős ezüsfülbevalója keltezi a kora avar kor első felére.⁴⁴ A gömbcsüngős fülbevaló és övveret a kora avar korra keltezi a Szarvas-Grexa-Téglagyár temető 225. sírjából előkerült tölcséres edényt.⁴⁵

A közép avar korra keltezhető temetőkben szintén ismerünk tölcséres szájú edényeket, amelyekben kisebb formai átalakulások tapasztalhatók, de a technológiai sajátosságaik alapvetően megmaradtak. A nyírségi tölcséres edények formai változása a 7. század utolsó harmadában ment végbe, mert az edények legnagyobb kiszélesedése a felső harmadból kevéssel a középvonal fölé vagy a középvonalra, ritkán az alá esett. A korábbi megnyúlt forma helyett a hasas, enyhén bikónikus testkiképzés terjedt el⁴⁶ és egyes esetekben megfigyelhető a perem megrövidülése is.

A tölcséres edények készítésének legkésőbbi idejére vonatkozóan egyelőre csak bizonytalan adatokkal rendelkezünk. A Szarvas-Grexa téglagyár temető 147. sírjában talált edény arányaiban őrzi a tölcséres edények formáját, de pereme megrövidült és préselt állatalakos övgarnitúrája alapján a 7. század végére keltezhető.⁴⁷ Ugyanitt az 56. fülkesírban IIIA1/c3 típusú edény mellett egyenes talpú kengyel keltezi a 7. század végére a 8. század elejére.⁴⁸ A Tiszavasvári-Zöld Mező Tsz. 30. sírjának⁴⁹ edénye a 8. század elejére tehető. A tölcséres edények készítése tehát a 8. század első évtizedeiben már csak szórványosan fordul elő, visszaszorulása azonban területenként, temetőként változó jellegű és mértékű.

A Maros–Tisza vidékén elterjedt alul hasas, hosszú hengeres nyakú és tölcséres szájú edények csoportjába a Szegvár-ormodúloi 53. sír edénye (7. kép 3) tartozik (IIIA2/d2). Ilyen alakú edények a térségben a kora avar kortól a késő avar korig előfordultak. A 7. század elejére keltezhető a Deszk N temető 4. sírja⁵⁰ és a bizánci csattal együtt előkerült Szeged-Makkoserdői temető 81. sírja.⁵¹ A 7. század végére tehető a Csóka/Čoka 40.⁵² és a Szeged-Kundombi 306. sír edénye.⁵³ Az alul hasas palackoknak a közép avar korban elterjedt egy szűk, rövid nyakú változata is. A batidai hasas palackot préselt ezüst és

⁴¹ CSALLÁNY 1939, 121–180; CSALLÁNY 1940, 118–133.

⁴² CSALLÁNY 1960, 49. T. X./2.

⁴³ VIDA 1999, 119, Anm. 40.

⁴⁴ CSALLÁNY 1960, 59–60. T. XX./12.

⁴⁵ JUHÁSZ 2004, 142, Taf. XXVIII/225:6. Vö. egyéb hasonló keltezésű tölcséres edények: 139. sír: Taf. XXV/197:8; 141. sír: Taf. XXV/215, Taf. XXV/222:7; 148. sír: Taf. XXXIV/290:6, 156, Taf. XLII/366:6.

⁴⁶ Tiszavasvári Zöld Mező Tsz. 30. sír (FANCSALSZKY 1983, T. 11); Tiszavasvári-Petőfi u. 39. sír (FANCSALSZKY 1983, T. 4); Tiszabercel-Vékásdűlő 1. és 3. sír (CSALLÁNY 1960, 34–35, T. XX:1, 3).

⁴⁷ JUHÁSZ 2004, 28–29, 132, Taf. XVIII, 147:12.

⁴⁸ JUHÁSZ 2004, 56, 121, Taf. VII, 56:5.

⁴⁹ FANCSALSZKY 1983, T. 11.

⁵⁰ CSALLÁNY 1940, 119, T. XIII:1.

⁵¹ CSALLÁNY 1940, 120–121. T. XV:3.

⁵² KOVRIG–KOREK 1960, 261. Fig. 3; AWAREN 1985, 44. Abb. 35. bal; BÁLINT 1989, 158, Abb. 68:10.

⁵³ CSALLÁNY 1940, 123. T. XVII:12; AWAREN 1983, 272–273, 9. fénykép.

7. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 339. sír; 2: 917. sír; 3: 53. sír; 4: 198. sír; 5: 288. sír; 6: 463. sír; 7: 1. sír;

8: 936. sír; 9: 885. sír; 10: 299. sír; 11. 682. sír

Fig 7. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 339; 2: Grave 917; 3: Grave 53; 4: Grave 198; 5: Grave 288; 6: Grave 463;

7: Grave 1; 8: Grave 936; 9: Grave 885; 10: Grave 299; 11: Grave 682

aranylemez övgarnitúrája a 7. század végére keltezi. A batidai edényt vonal- és hullámvonalköteg díszíti, amely a Dél-Alföldön csak a 8. századtól terjed el.⁵⁴ Az öcsödi szűk nyakú palackot áttört indadíszes övgarnitúra keltezi a 8. század elejére.⁵⁵ A Kenderes-Telekhalomról származó edényt szintelen dinnyemag alakú gyöngyök keltezik a 7. század végére.⁵⁶ A Kanizsa 25. sír edényét dinnyemag alakú gyöngyök és a temetőben elfoglalt helye pedig a 7–8. század fordulójára keltezik.⁵⁷ A tölcséres szájú edények esetében néhány esetben megfigyelhető, hogy az edények formái kézi korongolt változatban élnek tovább a 8. században. A IIIA1/e2 típus kézi korongolt változata került elő késő avar övgarnitúrával a Csongrád-Mámai csárdadűlő 9. sírjából,⁵⁸ de ide sorolható a pitvarosi temető 203. sírjából előkerült edény is.⁵⁹

Az elmúlt években néhány lelőhely kedvező alkalmat adott a Tiszántúlon a kora avar kori telepek kerámiájának pontosabb meghatározására, mert számos telep keltezése eddig bizonytalan volt jól keltezhető egyéb mellékletek hiányában. A csanádpalotai avar telepen „Tarnaméra” típusú veret került elő, s a Hajdúnánás-Verestenger-járásai avar teleprezszleten pedig egy bizánci típusú tarsolycsat.⁶⁰

A tölcséres peremű edények eredete

Fémedény párhuzamok: A tölcséres szájú edények az Alföld keleti felén nem hozhatók kapcsolatba a korábbi szarmata, germán (vandál, gepida) edényművességgel, azoktól alapjaiban eltérő hagyományokra vezethetők vissza. A tölcséres szájú edényeket először Csallány Dezső hozta összefüggésbe a kora avar kori ezüst és arany edényekkel,⁶¹ mert azok is eltérnek a Mediterrán késő antik formai hagyománytól és inkább eurázsiai edényművességgel való kapcsolatokat mutatnak.⁶² A hosszú tölcséresen kihajló peremű, öblös testű ezüst lemezkorsók legkorábbi típusa a megnyúlt kunágotai korsó,⁶³ amely a 7. század első harmadára keltezhető és arányait tekintve leginkább hasonlít a Tisza-vidéki agyag változatokra. A többi fémkorsó öblösebb ugyan, de azokon is feltűnik a hangsúlyos tölcséres perem (Kunbábony, Bócsa).⁶⁴ Az Ozoráról és a Kiskőrös-Vágóhíd 65. sírből származó fémedények mutatják a tölcséres edényforma kedvelését és használatát egészen a közép avar korig.⁶⁵

A tölcséres peremkiképzés Eurázsia nomád temetkezéseiben megjelenik fa és agyagedényeken is. Fából készült a tuvai Kokel' egy edénye (5–6. század),⁶⁶ de az edényforma megtalálható az észak-kínai Boma ugyancsak 5–6. századi sírjában talált ezüstedényen.⁶⁷ Tölcséres szájú egy Berlinben őrzött „közép-ázsiai” fémedény⁶⁸ (7–8. század), és a kirgíziai Kopëny Ča Taš kincsletének arany edényei (8–9. század).⁶⁹ Az eurázsiai nomád elit körében kedvelt edényformákra feltehetően közép-ázsiai és kínai eredetű edények voltak hatással.⁷⁰ Hasonló edények láthatók a közép-ázsiai falfestményeken és a türk kori kőszobrokon is.⁷¹

⁵⁴ BÁLINT 1937, 92. T. XII:2.

⁵⁵ Öcsöd-59 32./a sír (MADARAS 1992, Taf. 7:18).

⁵⁶ Kenderes-Telekhalom-Halastó 30. sír (VIDA 1999, 262, Nr. 419).

⁵⁷ Kanizsa/Kanjiza 25. sír (VIDA 1999, 253, Nr. 420).

⁵⁸ LŐRINCZY-SZALONTAI 1993, 307, IV. t. 18–19, 21–22.

⁵⁹ BENDE 2017, 437, 97. kép.

⁶⁰ PÓPITY 2015, 93–114.

⁶¹ CSALLÁNY 1940, 118–133.

⁶² KUBAREV 2017, 97–110, Abb. 109.

⁶³ GARAM 2002, 92, 14. kép 5; BÁLINT 2010, 313, 123, A:5.

⁶⁴ TÓTH-HORVÁTH 1992, 179–183, Abb. 69, 71; GARAM 2002, 92, 14. kép 1, 4; BÁLINT 2010, 313, 123, A:1, 4.

⁶⁵ GARAM 2002, 92, 14. kép 6–7; BÁLINT 2010, 313, 123, A:6–7.

⁶⁶ VAJNSTEIN-D'JAKONOVA 1966, No. 38.

⁶⁷ KOCH 2008, 62, Abb. 8.

⁶⁸ BÁLINT 2004, 234–235, 88. kép 8.

⁶⁹ STEPI EVRAZII 1981, 138, ris. 29.

⁷⁰ BAYAR 2005, 69–80.

⁷¹ KUBAREV 1997; KUBAREV 2005, 34–39.

Az alsó harmadban kihasasodó, szűk nyakú agyagedényeknek leginkább a nagyszentmiklósi kincs korszói lehetnek a fém analógiái,⁷² amelyek legkorábbi példányait, a 2., a 3. és a 7. számú korszokat Bálint Csanád a 7. század harmadik negyedére keltezte.⁷³ Az alul hasas fémedények keleti analógiái közé tartozik egy mongóliai ezüst palack (5–7. század),⁷⁴ a Mala Pereščepina-i lelet egyik gyűrűfüles aranykorsója,⁷⁵ és e forma kedvelését és hosszú életét mutatja a kirgíziai Kopëny Ča Taš kincsleletének hasonló korszója,⁷⁶ valamint egy ezüstpalack Jukskoe⁷⁷ lelőhelyről (8–9. század).

Mindeddig érdemben nem merült fel a kutatásban a késő antik és kora bizánci fém- és üvegedényeknek az avar kori fémedények és az anyagedények formájára gyakorolt lehetséges hatásának kérdése. Az avarok balkáni hadjáratai során nagy számban találhattak mind ezüst mind pedig bronz, illetve sárgaréz edényeket,⁷⁸ amelyek többnyire az 5. század második felére és a 6. századra keltezhetők.⁷⁹ A IIIA1/e1 típusú magas tölcséres edény megnyúlt formáját a Tóti/Täuteni kincslelet kisebbik korszójának alakjával hozhatjuk kapcsolatba.⁸⁰ Az alul hasas, enyhén ívelt tölcséres szájú edények (IIIA1/f2) jó analógiáját mutatják az ún. „kopt bronzedények” korszói, amelyek közé sorolható a budakalászi korszó formája is. Ugyanez az alapforma megtalálható a Mala Pereščepina-i kincs és a Podgornenskij mogil’nik (Podgory) fazettált ezüst korszóinál is.⁸¹ A hasas hosszú keskeny nyakú korszók (IIIA2/1–2) előképei is lehettek kora bizánci fémedények, amint azt Kölked 173. sír és a Tiszagyendai sír korszója, valamint a pl. a durostorumi (Szilisztra ma Szilisztra, BG) bizánci templomi kincs edényei is mutatják.⁸² A keskeny nyakú, alul hasas kora bizánci üveg edény ismert Kiskundorozsmáról.⁸³

A Szegvár-oromdűlői temetőben a IIIA1/f2 típusúhoz tartoznak a hosszú tölcséresen kihajló peremű edények a 870. és a 890. sírból (4. kép 4, 6), amelyeknek különös párhuzama került elő az orlovkai lelet-együttesben. Az orlovkai, feltehetően a 7. századra vagy a 8. század elejére keltezhető aranyozott bronz edénynek cilindrikusan induló hosszú tölcséres pereme van.⁸⁴ Habár a szerzők „kupának” (кубок) tartják, alakja mégis inkább korszókra utal. A korszó formája hasonlít a „kopt bronzedények” kihajló szájú, alul hasas alapformájára (Werz Krugform 1, Typ D1),⁸⁵ s e típus jó minőségű helyi utánzatának tekinthető. Hasonlóan hosszú cilindrikus nyakat és peremet képeztek ki a Szegvár-sárpoldali temető 3. sírjában és a Hódmezővásárhely-Kishomok Mérai porta 2. sírjában⁸⁶ talált edények esetében is.

A késő antik *oinochoe* formájú szája van a Kövegy-Nagy földek 6. sírban talált edénynek, amelynek anyagkidolgozása és lecsorgatott festése a tölcséres szájú edényekre jellemző.⁸⁷

⁷² GARAM 2002, 90–93, 15–16. kép.

⁷³ A nagyszentmiklósi korszók formái alapvetően sztyeppe hagyományokat követnek, de a rajtuk megfigyelhető díszítés és az ötvöseljárások tekintetében bizánci mesterekhez is köthetők (BÁLINT 2010, 563, 283. táblázat).

⁷⁴ KYZLASOV–KOROL’ 1990, 82, ris, 29.

⁷⁵ ZALESSKAJA–LVOVA–MARŠAK–SOKOLOVA–FONJAKOVA 1997, 311, Kat. 69.

⁷⁶ STEPI EVRAZII 1981, 138, Ris. 29.

⁷⁷ BÁLINT 2010, 231, 86. kép 2.

⁷⁸ VIDA 2016, 47–62.

⁷⁹ VIDA 2017, 64–65, Abb. 36.

⁸⁰ VIDA 2016, 50, 45. kép.

⁸¹ VIDA 2017, 64–65, Abb. 36.

⁸² VIDA 2016, 94. kép 3–5, 11.

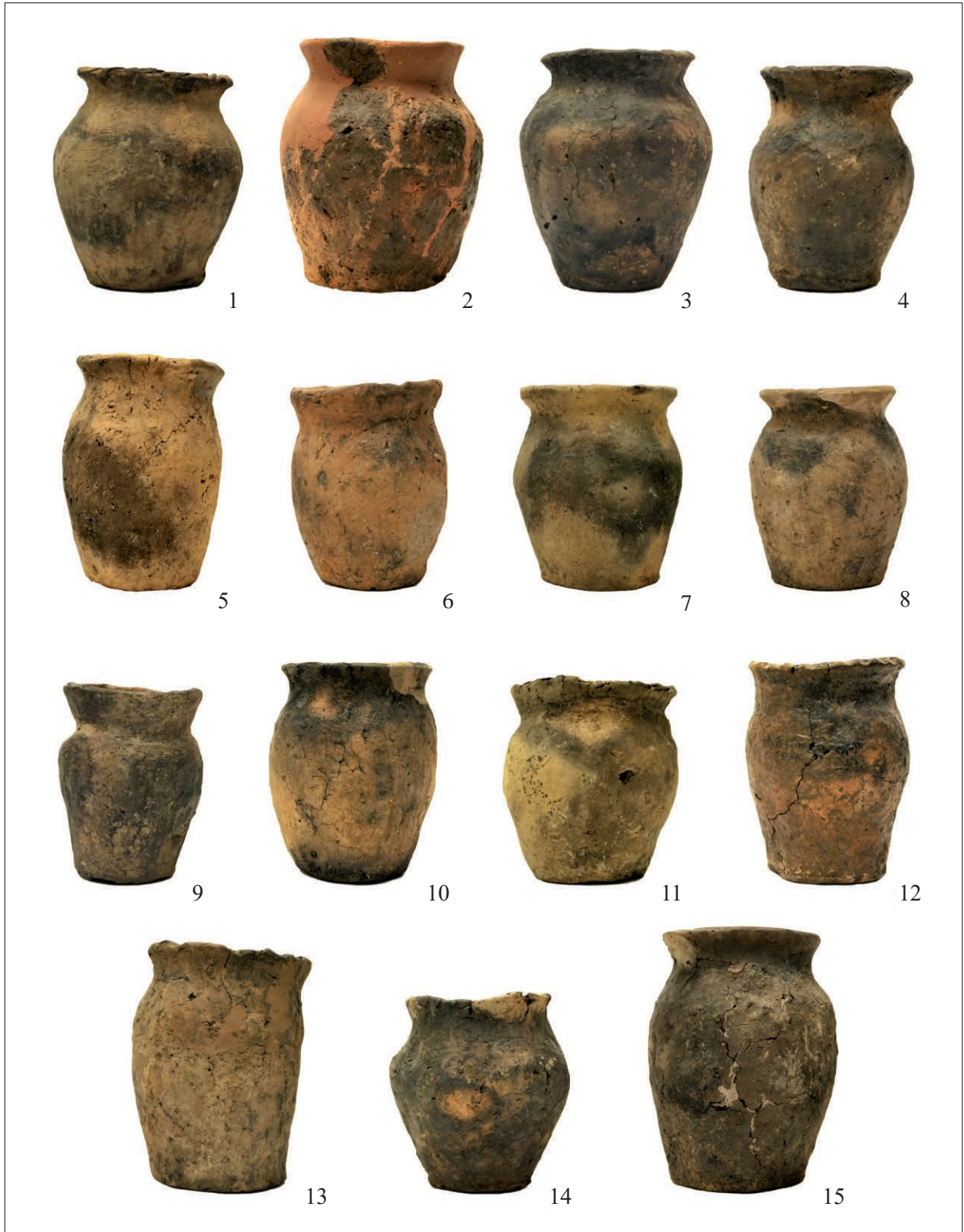
⁸³ AWAREN 1985, 42, Abb. 33. Kat. Nr. VI:13.

⁸⁴ ILJUKOV–KOSJANENKO 2007, Ris. 112, 22. Az orlovkai leletben volt egy kora bizánci bronz lemezkorszó és egy gömbszelet formájú, középen rozettás díszű bronz lemez tál (ILJUKOV–KOSJANENKO 2007, Ris. 110–111, Ris. 20–21).

⁸⁵ WERZ 2005, Synoptische Tafel 1.

⁸⁶ LŐRINCZY–SZALONTAI 1996, 288, 10. kép 21.

⁸⁷ BENEDEK–MARCSEK 2017, 434, 22. tábla 1.

8. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 114. sír; 2: 1985. évi szórvány; 3: 116. sír; 4: 328. sír; 5: 146. sír; 6: 863. sír; 7: 172. sír; 8: 247. sír; 9: 686. sír; 10: 531. sír; 11: 896. sír; 12: D sír; 13: 433. sír; 14: 149. sír; 15: 322. sír;
 Fig 8. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 114; 2: stray find from 1985; 3: Grave 116; 4: Grave 328; 5: Grave 146; 6: Grave 863; 7: Grave 172; 8: Grave 247; 9: Grave 686; 10: Grave 531; 11: Grave 896; 12: Grave D; 13: Grave 433; 14: Grave 149; 15: Grave 322

Agyagedények: A kora avar kori magas, hosszú tölcséres peremű edényeknek nem kerültek elő közvetlen kerámia párhuzamai az 5–7. századi kelet-európai nomádok temetkezéseiből, ilyenek inkább a közép- és belső-ázsiai sztyeppe Kr. u. 3–7. századi edényei között találhatók. Ezért módszertanilag célravezetőnek az tűnik, ha a tölcséres edények közel hasonló analógiáinak felsorolásával megjelöljük a kerámia származása szempontjából szóba jöhető tágabb földrajzi és kulturális környezetet.

A megnyúlt idomú tölcséres szájú vagy kissé kihajló peremű és hosszú tölcséres nyakú hasas edények a legnagyobb számban a 3–7. századi Belső-Ázsia és az Altaj-vidék nomád kerámiájában mutathatók ki. A megnyúlt testarányú, tölcséres szájú edényformák előfordulnak a zsuansuan (Rouran) kori temetkezésekben. Az Urd Ulaan Uneet (Mongol Altaj) lelőhelyen egy türk kori sziklasírban a IIIA1/a2 típus párhuzama került elő fa változatban.⁸⁸ A Hegyi-Altaj vidékén a Tjungurda folyó mellett a tölcséres edényforma már az un. „korai nomád” (Kr. e. 4–1. század) temetkezésekben is megtalálható.

Hasonló formák kerültek elő a dél-szibériai nomádok kerámiaanyagából is. A türk időszakból, a 6–7. századból a Minuszinszki-medencében Džessos,⁸⁹ Kojbaly Ča Taš,⁹⁰ Tešiny Čaa Taš⁹¹ lelőhelyekről megnyúlt idomú, hosszú peremű, festett korongolt és korongolatlan edények ismertek és igen elterjedtek azok korongolatlan utánpótlásai is.⁹² A türk kori kőszobronkon gyakran láthatók tölcséres szájú edények Tuvában,⁹³ az Orosz Altájban,⁹⁴ Kazahsztánban⁹⁵ és a Minuszinszki-medencében.⁹⁶ A tölcséres szájú edények Tuvában a késő Šurmak időszakból (3–5. század) ismertek (Atamanovka, Baj Dag, Kokel’).⁹⁷ Ugyanakkor a megnyúlt idomú tölcséres edények előfordulnak távol-keleti lelőhelyeken is.⁹⁸

A türk időszakban (6–7. század) a közép-ázsiai Szir-Darja vidékén is igen elterjedtek voltak a megnyúlt idomú tölcséres szájú edények, ilyenek széles hasas változatban a középső folyamvölgyi Otrar környékéről⁹⁹ és az alsó folyamvölgyi Džety Asarból¹⁰⁰ is ismertek. A kelet-kazahsztáni zevakinoi kurgánokból hosszú peremű, a felső harmadban hasasodó, megnyúlt arányú edényeket tártak fel a 4–5. századból.¹⁰¹ Mug-Tepe lelőhelyen (Tadzsikisztán) egy magányos sírban 24 cm magas, hosszú egyenes peremű, tölcséres szájú edény került elő dudoros gyöngyökkel és kis bronz csengővel együtt a 2. századból.¹⁰²

A hasas, szűk hosszú nyakú Tisza–Maros menti kerámia legjobb analógiái ugyancsak részben Közép-Ázsiában és részben korai türk területeken Belső-Ázsiában találhatók meg. Szamarkand (Üzbegisztán) térségéből egy 6–7. századi sírból hosszúfűlű kengyellel és álgranulációval keretezett griffes övveretekkel

⁸⁸ A leletet a szerzők a zsuansuan időszakra (4–5. század) keltezték, de ezt később Seregin és kollégái korrigálták a 6. századra (SEREGIN–MATRENIN–IDERHANGAJ 2020, 44, Ris. 5:2).

⁸⁹ STEPI EVRAZII 1981, 136–137, ris. 28:4.

⁹⁰ STEPI EVRAZII 1981, 136–137, ris. 28:3, 23.

⁹¹ STEPI EVRAZII 1981, 136–137, ris. 28:10.

⁹² CHUD’JAKOV 1979, 200.

⁹³ Šemi és Kemčik folyók összefolyása (STARK 2008, Abb. 46: a–d).

⁹⁴ Kypčyl (STARK 2008, Abb. 45:b–c); Nižnjaja Talda és Altaj (STARK 2008, 511, Abb. 45:h–i).

⁹⁵ Ungurli (Džambul oblast) STARK 2008, 508, Abb. 42:c–d.

⁹⁶ Baza folyó mellett talált kőszobor kezében egy tölcséres szájú edényt tart, s e forma a hasonló mongóliai emlékeken is feltűnik (STEPI EVRAZII 1981, 136–137, Ris. 28:79).

⁹⁷ VAJNŠTEJN–D’JAKONOVA 1966, 281, T. IV:1, 19; 282, T. V:21; 283, T. VI:7.

⁹⁸ A megnyúlt idomú tölcséres edények legjobb megfelelői 4–5. századi kerámiaegyüttesekből Blagoslovenyino II., Petrovka vidékéről kerültek elő a mocheskaja kultúra területéről. Ezek az edények azonban földrajzilag túlságosan távoliak ahhoz, hogy akár közvetett módon is segítségükkel valamilyen kapcsolatot feltételezzünk az avarság egy népcsoportja esetében. A hosszú peremű, tölcséres edények e távol-keleti térségben kínai és mongóliai fémedények formáira hasonlítanak és e forma elterjedésének keleti határát jelzik (VIDA 1999, 125).

⁹⁹ AGEEVA–PACEVIČ 1958, 168–176, Ris. 87–94.

¹⁰⁰ LEVINA 1971, 59, Ris. 13:13.

¹⁰¹ ARSLANOVA 1975, 127, T. II:1–3, 5, 10.

¹⁰² RANOV–SALTOVSKAJA 1961, 127–128, Ris. 16.

együtt került elő egy alul hasasodó hosszú nyakú edény.¹⁰³ Hasonló testalkatú, de rövid nyakú edény ismert Dal'verzín tepe (Üzbegisztán) lelőhelyről.¹⁰⁴ A zevakinoi kurgánokból (Kelet-Kazahsztán) ugyancsak napvilágra került egy alul hasasodó összeszűkülő nyakú edény töredéke.¹⁰⁵ Közép-Ázsia alul hasasodó, hengeres nyakú és tölcséres szájú edényei helyi előzményekre vezethetők vissza és megtalálhatók az észak-kazahsztáni sztyeppén a késő szarmata időszakban¹⁰⁶ (Pokrovka), a Hétfolyam vidékén ugyancsak az 1–4. században (Talgar),¹⁰⁷ előkerültek az Otrari oázisból és a Szir-Darja középső folyásának vidékén Ak Tobe¹⁰⁸ lelőhelyről, Šausukum Tobe¹⁰⁹ temetőjéből, valamint a Džety Asar-i kultúra területéről.¹¹⁰ Közép-Ázsia térségében kimutatható e formáknak a helyi korábbi előzményei is. A felsorolt bőséges példa a tölcséres edények mindkét csoportja esetében meggyőzően bizonyítja, hogy az európai kora középkori korongolt és korongolatlan kerámiától idegen formaviláguk mélyen gyökerezik a belső- és közép-ázsiai edénművesség hagyományában.

A dél-szibériai, közép- és belső-ázsiai, és kelet-európai előkelők sírjaiból előkerült fémedények bizonyítják, hogy Ázsiában és az Altáj térségében a tölcséres szájkiképzésnek az elit körében évszázados hagyományai voltak. Az avar kori Kárpát-medence keleti felének tárgyalt fém- és agyagedényei ehhez az eurázsiai hagyományhoz köthetők, amely mindkét területen az elit körében terjedt el.

A kelet-európai sztyeppén az 5–7. századi nomádok kerámiájára általában nem jellemzők a hosszú tölcséres peremű edények. A Volga vidék és a Dél-Ural késő szarmata, hagyományosan a 3–4. századra, de helyenként az 5–7. századra keltezett, edényei között viszont gyakori volt a tölcséres szájkiképzés, amely azonban többnyire gömbös testformával párosult és csak ritkán fordult elő megnyúlt testtel. Nem zárható ki, hogy ez a késő szarmata vagy hun kori típus az 5–7. századi nomádoknál megjelent, s a megnyúltabb formájú kerámia (füles korsók) egyik előzménye lett.¹¹¹

A Belaja folyó vidékén a 4–7. századi erős sztyeppői kapcsolatokat mutató turbaszli kultúra¹¹² sírjaiban talált edényeknél ugyancsak tölcséres peremkiképzés figyelhető meg (ld. Ufa).¹¹³ A késő szarmata kori kerámia azonban keltezésének és utóéletének kutatatlan volta miatt sem időben sem a formáit tekintve nem magyarázza a Kárpát-medencei tölcséres edényeket, de még a kelet-európai nomád kerámiát sem. A IIIA1/b1 altípus párhuzamai megtalálhatók a bolgár leletanyagban is Brusjanskij II. mogul'nik.¹¹⁴ A Fekete-tenger és a Volga vidékének a korai avarsággal is kapcsolatba hozott 5–7. századi nomád temetkezéseiben a magas tölcséres edények nem találhatók meg.

Áttekintve tehát az eredet szempontjából szóba jöhető területeket és kultúrákat az eurázsiai sztyeppén, megállapíthatjuk, hogy a tiszántúli tölcséres szájú edények olyan sajátosságokat mutatnak, amelyeknek nincsenek közvetlen Kárpát-medencei előzményeik. A magas, hosszú tölcséres peremű edények végleges formájukat ugyanakkor a tiszántúli, új környezetben kapták meg és ebben fontos szerep juthatott a közép- és belső-ázsiai nomád kerámiák formai hagyományainak és a helyi kora avar kori tölcséres szájú fémedények alakjának, amely hatások következtében alakult ki ez az avar kori településterületen is

¹⁰³ STEPI EVRAZII 1981, 125, Ris. 20:24.

¹⁰⁴ STEPI EVRAZII 1981, 125, Ris. 20:50.

¹⁰⁵ ARSLANOVA 1975, 127, T. II:6.

¹⁰⁶ ŽDANOVIČ 1969, 76, T. III:2.

¹⁰⁷ MAKSIMOVA 1980, Ris. 1:13; Ris. 3:1–2.

¹⁰⁸ SENIGOVA 1962, 76, Ris. 17:2:4.

¹⁰⁹ LEVINA 1971, 175, Ris. 58.

¹¹⁰ LEVINA 1971, Ris. 13:21–22; Ris. 17:12–20.

¹¹¹ Bereznovka II., kurgán 111. (SINICYN 1959, 113, ris. 36:1); Šachejchun (SINICYN 1959, 145, ris. 42:2); Suslovskij kurgan (MAKSIMOV 1956, 80, ris. 48:5).

¹¹² STEPI EVRAZII 1981, 115, ris. 12:68–72.

¹¹³ ACHMEROV 1970, 183–184.

¹¹⁴ ZUBOV 1998, 148, Ris. 42,1–4.

9. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 527. sír; 2: 144. sír; 3: 880. sír; 4: 893. sír; 5: 540. sír; 6: 654. sír; 7: 708. sír; 8: 678. sír; 9: 517. sír; 10: 173. sír; 11: 107. sír; 12: 866. sír; 13: 351. sír; 14: 910. sír; 15: 52. sír; 16: 82. sír
 Fig 9. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 527; 2: Grave 144; 3: Grave 880; 4: Grave 893; 5: Grave 540; 6: Grave 654; 7: Grave 708; 8: Grave 678; 9: Grave 517; 10: Grave 173; 11: Grave 107; 12: Grave 866; 13: Grave 351; 14: Grave 910; 15: Grave 52; 16: Grave 82

elkülönülő, regionális forma. Figyelemre méltó ugyanis, hogy a tölcséres szájú fémedények – az ozorai lelet kivételével – az Alföldön, a hosszú tölcséres szájú agyagedények pedig csak a Tiszántúlon kerültek elő. A tölcséres szájú edényeket a tiszántúli regionális csoportra jellemző sajátosságnak tekinthetjük, akárcsak az ugyanebben a térségben megfigyelhető máig vitatott eredetű fülkesírok.

Négyszögletes szájú, gyűrűfüles edény (IIIB/d: 754. sír)

A Szegvár-oromdűlői 754. sírban okkersárga, helyenként szürkésfekete foltos, szabad kézzel formált, négyszögletes szájú edényke (*I. kép 4*) állt a koponya bal oldala mellett. Közepesen kidolgozott anyagú, homokkal, apró szitált kavicsal és kerámiatörmelékkel erősen soványított, felülete sima, enyhén horpados, vékony agyagmáz fedi. Pereme lekerekített, négy sarkán kiöntőt képeztek ki és egyik oldalához kis gyűrűfület illesztettek.

A négyszögletes szájú edények az avar kor elején jelentek meg a bütykös és csücskös peremű edényekkel együtt és ezeknek korábban nem volt előzményük a Kárpát-medencében.¹¹⁵ A Szegvár-oromdűlői edény a négyszögletes szájú edények új altípusát képviseli, mert nem a magasabb fazék alakú edényekhez sorolható (IIIB/d2), hanem inkább a csészékhez. E négyszögletes edényforma hasonlít a római császárkori germán¹¹⁶ és szarmata¹¹⁷ mécsesek alakjára. A mécses szerepet valószínűsíti a négy sarok lemélyítése, amely alkalmassá tette az edényt a kanóc tartására. A négyszögletes „csésze” párhuzama került elő ugyancsak gyűrűs füllel a pitvarosi temető 39. sírjából.¹¹⁸

A Szegvár-oromdűlői csészén eurázsiai sztyepei kerámiához köthető elem a test oldalához illeszkedő kis gyűrűfül, amely megfigyelhető a türk kori fa-, agyag és fémkerámián.¹¹⁹ A fémedényeket utánzó gyűrűfüles bögrék előfordulnak a 8. században Kelet-Európában (pl. Jasinovo¹²⁰) és a késő avar kori Kárpát-medencében (vö. sárga kerámia). B. I. Maršak a közép-ázsiai Turuševa lelőhelyről közölt egy szogd négyszögletes szájkiképzésű ezüst csészét (*14. kép 2*), amelyen egy kis ujjtámasztós gyűrűfül és kiöntőcső tartozik.¹²¹ A test középvonalához csatlakozó kis gyűrűfüllel ellátott bögrék a sztyeppén elterjedt türk kori fémedények formáit utánozzák.¹²²

Korongolatlan fazekak és bögrék (IIID csoport)

A Szegvár-oromdűlői temető kerámiája formai és technológiai tekintetben a legnagyobb számban a korongolatlan edények IIID csoportjába sorolható. E csoportban nemcsak keleti sztyepei eredetű, hanem helyi (antik, szarmata, germán) hagyományokat követő edények is előfordulhatnak. A vizsgált csoportban nagy számban találunk olyan edényeket, amelyek formai és technológiai sajátosságai alapján korhoz, etnikumhoz, földrajzi régióhoz nem köthetők szorosan, mert ezen egyszerű, kézzel kialakított formákat hosszú időn át készíthették.

A kora avar kori kerámiának jellegzetes, helyi szarmata, antik vagy germán kapcsolatokkal nem magyarázható részét képezik a díszített peremű edények, melyek az avarok betelepődése után nagy számban jelentek meg a Kárpát-medencében a sír- és a telepkerámiában egyaránt. Alapvetően háromféle díszítést különböztethetünk meg: 1) a perem újjal történő benyomkodását, 2) a perem egyenes vagy ferde be-

¹¹⁵ VIDA 1992; VIDA 1999.

¹¹⁶ HEGEWISCH 2010, 216–219.

¹¹⁷ VADAY–MEDGYESI 1993, 63–89.

¹¹⁸ BENDE 2017, 360, 20. kép 6.

¹¹⁹ AGEEVA 1961, 35; AGEEVA–PACEVIČ 1958, Ris. 90.

¹²⁰ AJBABIN 1985, ris. 1–5, 7; RAŠEV 2007, 327, Tab. 84.

¹²¹ MARSCHAK 1986.

¹²² A gyűrűfül alkalmazása a korongolatlan edényeken B. I. Maršak véleménye szerint a közép-ázsiai fémedények formájára vezethető vissza (MARŠAK 1961, 185).

vagdosását, 3) a peremen csavart zsinórdíszes minta kialakítását. A perem díszítésének szokása gyakran meghatározott zömök, fazék alakú edényformákhoz kötődik, s ez alapján különíthető el a IIID1 alcsoport.¹²³ Ugyanakkor ez a besorolás nem fedi le teljesen az avar kori díszített peremű edényeket, mert a perem díszítése kisebb számban más csoportoknál is előfordul, de azokban az esetekben a társulás nem rendszeres és nem mutatható ki szorosabb összefüggés a peremdíszítés előfordulása és a forma között.

IIID1/a1	Rövid kihajló peremű, lsz. a középvonalnál bikónikus alakú	114. sír (8. kép 1)
IIID1/a2	Széles szájú, rövid kihajló peremű, lsz. a középvonalnál lekerekített	118., 145. sír
IIID1/a3	Széles szájú, rövid kihajló peremű, lsz. a felső negyedben, zömök	527. (9. kép 1), 745. (10. kép 7) sír
IIID1/b1	Rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, tojásdad, lsz. gyenge a középvonalnál	532. (10. kép 5), 600. sír
IIID1/b2	Rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, lsz. erős a felső negyedben	65. (6. kép 11), 124. (10. kép 9) sír
IIID1/d	Rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, keskeny, lsz. gyenge a felső harmadban	710. sír (3. kép 3)
IIID1/e1	Széles szájú, rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, lsz. a középvonalnál	433. (8. kép 13), 531. (8. kép 10) sír
IIID1/e2	Szűk, rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, lsz. erős váll a felső harmadban	82. (9. kép 16), 96. (6. kép 10), 126. (6. kép 5), 701. (3. kép 11) sír
IIID1/f1	Szűk, rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, hasas, lsz. a középvonal alatt, talpa összeszűkül	183. (3. kép 14), 936. (7. kép 8), 939. (5. kép 10) sír
IIID1/g	Széles szájú, rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, lsz. középvonalnál, bikónikus,	339. (7. kép 1), 351. (9. kép 13) sír

2. táblázat. Röviden kihajló, díszített peremű, zömök edények (IIID1 alcsoport)
Table 2. Bulging vessels with short, decorated rim (Subtype IIID1)

A Szegvár-oromdűlői díszített peremű edények a Kárpát-medencében formailag több alcsoportra oszthatók, amelyek az időrend szempontjából is osztályozhatók. A IIID1 alcsoportba tartozó edények pereme enyhén kihajló, az egyik típusnál a magasság alig haladja meg a legnagyobb szélességet és a különböző mértékű kihasadás a középvonalnál („a” típus), vagy a felső harmadban („b” és „c” típus) található. A megnyúlt típusnál a kihasadás a felső harmadban/negyedben látható („d”, „e”), vagy középen látható és bikónikus („g” típus), illetve tojásdad („f” típus) formájú.

A perem ujjbenyomkodással vagy ferde, illetve egyenes bevagdosással történő díszítése elsősorban a kelet-európai sztyeppe nomád népeinek kerámiájára jellemző.¹²⁴ Az ázsiai és dél-szibériai nomád temetkezésekben kevesebb díszített peremű edényt találunk.¹²⁵ A Szegvár-oromdűlői temetőben a díszített peremű edények között túlsúlyban vannak a sűrűn ujjbenyomkodásokkal díszített edények (107., 124., 126., 166., 187., 261., 268., 329., 339., 433., 510., 600., 628., 654., 659., 666., 708., 710., 735., 747., 905., D. sír). Az ujjbenyomkodással díszített perem egyaránt megfigyelhető a kora, közép és késő avar korban is.¹²⁶

A Szegvár-oromdűlői leletanyagban meghatározhatjuk azoknak az edénytípusoknak a körét, amelyeknek közeli sztyeppe analógiáit jól ismerjük. A IIID1/a,g,f típusokhoz tartozó edények közeli párhuzamait tárták fel a kelet-európai sztyeppén 5–7. századi nomád temetkezésekből. A Fekete-tenger, a Krím és

¹²³ VIDA 1999, 137–143.

¹²⁴ VIDA 1999, 138–143.

¹²⁵ BÓNA 1973, 77–78.

¹²⁶ VIDA 1999, 142.

a Volga-vidékre lokalizált nomád törzsek is igen kedvelték e formákat és változatait, és kerámiájuk döntő többségében díszített peremű (Bogačovka 9. kurgán 5. sír,¹²⁷ Bogačovka 8. kurgán 12. sír,¹²⁸ Christoforovka 7. kurgán 7. sír,¹²⁹ Vasilevka, Natašino¹³⁰). Ezek a formák továbbéltek a Don vidéken a kazár időszakban is (Tmutarakan,¹³¹ Podgornenskij mogil'nik (Podgory) IV, 14. kurgán 1. sír).¹³² A IIID1/a,g,f edények Kárpát-medencei változatai még őrzik a sztyepei formai hagyományt, de megfigyelhető a díszített peremű edények helyi altípusainak a kialakulása is (IIID1/b,c,d,e), a helyi korongolt fazekak és bögrék formáinak hatására.

A dunaújvárosi 7. század végi objektumokra Bóna I. megfigyelése szerint nem jellemző a perem díszítése. Nincsenek díszített peremű edények a jellegzetesen közép avar Budapest-Tihanyi téri avar temető kerámiájában sem és hiányoznak a Délnyugat-Dunántúlról is. Nem beszélhetünk azonban a díszített peremű edények teljes közép avar kori hiányáról, mert egyes közép avar kori lelőhelyeken megtalálhatók (Nagyréde-Ragyogó 5. sír, Váchartyán 15. sír, Zsély 611., 669., 665., 767. sír). A Nyírségben a 7. század végétől terjednek el a díszített peremű edények. A perem díszítésének szokása a késő avar korban ismét gyakoribbá vált. A dunántúli temetőkben inkább a kora avar korban található meg a díszített peremű edények, és a közép avar korban csak szórványosan vannak jelen (Előszállás, Mezőfalva, Budakalász, Csákberény).¹³³ A Szegvár-orumdülői leletanyagban csak néhány esetben tűnnek fel ferdén bevagdostott peremű edények, ugyanis azok inkább a közép avar korra jellemzők.¹³⁴ A 144. sír edénye zömök, vállas, ferdén álló peremén sűrű bevagdosások láthatók, s edény testén „pálcikaemberek” és rácsos, illetve háromszög alakzatok láthatók (ld. „Grafitto” fejezetet). Hasonló ferdén bevagdott díszítés fordul elő a Csongrád-Berzsenyi úti temető 8. sírjában talált edényen.¹³⁵

IIID2/a	Szűk szájú, rövid ívelt peremű, lsz. a középvonalnál erős, bikónikus	92., 149., 644., 654., 659., 880. (9. kép 3) sír
IIID2/b1	Szűk szájú, rövid, enyhén ívelt peremű, lsz. a középvonal alatt	15., 172., 261., 300., 893. (9. kép 4), 896., 905. (3. kép 4), 931. sír
IIID2/b2	Szűk szájú, rövid ívelt peremű, nyaka mély ív, lsz. a középvonal alatt	540. (9. kép 5), 708. (9. kép 7), 741. (10. kép 11) sír
IIID2/c	Szűk szájú, rövid ívelt peremű, lsz. a középvonalnál	863. (8. kép 6), 866. (9. kép 12), 910. (9. kép 14) sír
IIID2/d1	Szűk szájú, rövid peremű, nyaka törésvonal, hasas, lsz. a középvonal alatt	167. (10. kép 3), 195. (3. kép 15), 678. (9. kép 8) sír
IIID2/d2	Szűk szájú, rövid peremű, nyaka törésvonal, lsz. a középvonal alatt	123. (3. kép 6), 917. (7. kép 2) sír
IIID2/h1	Széles szájú, rövid peremű, nyaka ívelt, erőteljes lsz. a középvonalnál	107. (9. kép 11), 146. (8. kép 5) sír
IIID2/f2	Szűk szájú, rövid kissé ívelt peremű, vállá lecsapott, hasas, lsz. a középvonal alatt	885. sír (7. kép 9)

3. táblázat. Középen vagy alul kiszélesedő edények (IIID2 alcsoport)
Table 3. Vessels broadening in the middle or at the bottom (Subtype IIID2)

¹²⁷ GENING–KORPUSOVA 1989, 36. Ris 11; BARANOV 1990a, 28. Taf. I:3; RAŠEV 2007, 259, Tab. 16:16.

¹²⁸ RAŠEV 2007, 259, Tab. 16:10.

¹²⁹ RUTKOVSKAJA 1979, 342. Ris. 23:16; RAŠEV 2007, 277, Tab. 34:26.

¹³⁰ BARANOV 1990, Ris. 38:4; 39:1–2; RAŠEV 2007, 274, Tab. 31:4.

¹³¹ PLETNEVA 1963, 12. Ris. 5:8, 15. Ris. 7:2–3, 5, 8–10.

¹³² BEZUGLOV–NAUMENKO 2007, 83, ris. 3:1.

¹³³ LÁSZLÓ 2016.

¹³⁴ LŐRINCZY–SZALONTAI 1993, 279–320.

¹³⁵ LŐRINCZY–SZALONTAI 1993, 304, I. t. 16.

Az edények peremének ujjbennyomkodással történő díszítése a kelet-európai nomád népek nyugatra vándorlásával terjed el nagyobb számban a Kárpát-medencében.¹³⁶ A 6–7. században megtalálható Moldvában, Havasalföldön, Olténiában, az Al-Duna vidékén,¹³⁷ az Északkelet-Balkánon és a Kárpát-medencében.

Az összeszűkülő szájú, a középvonalnál vagy az alatt erősen hasasodó edények a kora avar korongolatlan kerámia egyik meghatározó csoportját képviselik. E csoport edényeit az alsó kihasasodás jellege és mértéke valamint a perem formája szerint további altípusokra oszthatjuk, amelyek pereme többnyire rövid kihajló, ritkán egyenes vagy tölcséres (Öcsöd 59. lh. 33. sír,¹³⁸ Szőreg A¹³⁹).

A IIID2/a típus alsó kihasasodása erőteljes, egyes esetekben bikónikus jellegű és elterjedt az egész kora és közép avar településterületen (Szegevár-Oromdűlő 149. sír), de gyakoribb az előfordulásuk a Dunától keletre és megtalálhatók Erdélyben is (Kézdivásárhely/Tărgu Secuiesc).¹⁴⁰ Enyhén bikónikus a kihasasodása egy Velikij Tokmaktól származó bögrének, amelyen szabálytalanul fésűs függőleges vonalkötegek láthatók.¹⁴¹ Ezzel az edénnyel együtt Sucidava típusú csat és Martinovka típusú övgarnitúra volt együtt. A szegevári kerámiák között nyolc példány tartozik a IIID2/b csoportba, amelynek analógiája a krími sztyeppéken található Krilovka¹⁴² lelőhelyen került elő. Az alul kihasasodó edények a kelet-európai nomádok temetkezéseiből azonban csak ritkán kerülnek elő (Martinovka kurgán 3/3.)¹⁴³ és nem jellemzők a keleti szlávok edényeire sem.

Az alul kihasasodó formák előképei fa és bőr,¹⁴⁴ esetleg tők edények lehettek. Nagy számban találunk ilyen edényeket a közép-ázsiai városok korongolt és a sztyeppe korongolatlan kerámiájában (pl. Ak-Tobe).¹⁴⁵ Összeszűkülő szájú, a középvonalnál és az alatt kihasasodó edények voltak a kazahsztáni Borizsary temető 9. kurgánjában¹⁴⁶ és alul hasas formák a kirgiziai Talasz völgyében található kora középkori kurgánokban is előkerültek.¹⁴⁷

Az összeszűkülő szájú, alul kihasasodó, korongolatlan edények a sztyepei nomád eredetű kerámiához sorolhatók, mert párhuzamaik elsősorban a közép- és belső-ázsiai kora középkori sztyeppén fordulnak elő és a kelet-európai sztyeppén csak kisebb számban vannak jelen. A párhuzamok között kiemelendők a zömök alul hasas, gyűrűfüles bögrék,¹⁴⁸ mely formák fém változatban a zsuán-zsuán kori és a türk kori nemesfémedények között is gyakoriak.¹⁴⁹ Az alul hasas összehúzott szájú IIID2 alcsoportba tartozó edények tovább élnek a közép és a késő avar korban is.¹⁵⁰

Megnyúlt idomú, középen hasasodó edények (IIID3 alcsoport: 1., 288. sír)

A IIID3 alcsoportba az összehúzott nyakú, rövid, kis mértékben kihajló, gyengén profilált, alig kihasasodó edények sorolhatók. Az edények legnagyobb kiszélesedése a középvonalnál mérhető, alul ösz-

¹³⁶ RUTKOVSKAJA 1979, 342.

¹³⁷ RIKMAN–RAFALOVIČ–HYNKU 1971, 91; TEODOR 1984, 46, Fig. 18.

¹³⁸ MADARAS 1992, Taf. 7:12.

¹³⁹ VIDA 1999, 285, Nr. 758.

¹⁴⁰ HORED T 1951, 204, Pl. VII:3.

¹⁴¹ RAŠEV 2007, 260, Tab. 17:7.

¹⁴² RAŠEV 2007, 271, Tab. 28:13.

¹⁴³ ŠČEPINSKIJ–ČEREPANOVA 1969, 270–272, 274–275, ris. 105:8.

¹⁴⁴ Alul kihasasodó formájú bőredényre jó példa a budakalászi temető 123. sírjában megmentett bőredény (GYULAI 2010, 299).

¹⁴⁵ Ak-Tobe (SENIGOVA 1962, 71, ris. 14; AGEJEVA–PACEVIČ 1958, 168, ris. 80).

¹⁴⁶ NURMUCHAMBETOV 1975, 109, T. I:1–2; VIDA 1999, 144, Abb. 63:1–2.

¹⁴⁷ LEVINA 1971, 190, Ris. 60:2, 6–8, 49.

¹⁴⁸ Vö. IIIC1/a típus (VIDA 1999, 133, Abb. 5).

¹⁴⁹ STEPI EVRAZII 1981, 138, Ris. 29; BÁLINT 2004.

¹⁵⁰ Óbecse/Bečej (MIKIĆ–ANTONIĆ 2012, 106, T. XXIV:1; Pitvaros-Víztározó 211. sír (BENDE 2017, 442, 102. kép).

szeszűkülnek. A szegvári 288. sírban talált edény peremét ujjbennyomkodással is díszítették (7. kép 5). E típusba kevés edény sorolható az avar településterületen, de azok egyaránt megtalálhatók a Dunántúlon és Tiszántúlon is (Csákberény 192., 193. sír,¹⁵¹ Rákóczifalva¹⁵²). A forma analógiáit megtaláljuk az eurázsiai sztyeppe nomád kerámiái között, pl. az Alsó-Volga menti Leninsk 3. kurgán 12. sírban,¹⁵³ vagy a kirgíziai Kapčaly II. lelőhely 3. kurgánjában.¹⁵⁴

Kihajló peremű, középen hasasodó, összeszűkülő talpú edények (III D4 alcsoport: 173. sír)

A kissé kihajló, rövid peremű edények jellemzője a középen hasasodó test és az összehúzott talp, amint az a Szegvár-oromdűlői 173. sír (IIID4/a típus) edényén is megfigyelhető (9. kép 10). A hasas forma és az összeszűkülő talp ritka a nomád kerámiában, de formailag hasonló edényeket a türk kori „kamennaja babak” ábrázolásairól is ismerünk.¹⁵⁵ Ez a forma megtalálható a korabeli faedények között is, amint az Orosz Altájban talált Kyzyl-Šyn lelőhelyen az 5. áldozati gödörben talált gyűrűfüles korsó is mutatja.¹⁵⁶ Kelet-Európában (Christoforovka 7. kurgán 12. sír)¹⁵⁷ és a Kárpát-medencében csak kis számban fordulnak elő (Verbász/Vrbas)¹⁵⁸ hasonló formák.

Alacsony, rövid, tölcséres peremű edények (IIID5 alcsoport)

A rövid vagy közepesen hosszú tölcséres peremű edények arányai alapvetően fazekakra jellemzőek és keleti sztyeppe analógiái azt mutatják, hogy ez az edénytípus is a sztyeppe nomád hagyományokat követi a Kárpát-medencében.¹⁵⁹ E rövid tölcséres peremű edények kisebb magassága, zömökebb testformája alapján nem kötődnek szorosan a tiszántúli magas, keskeny, tölcséres szájú edényekhez, amit eltérő elterjedésük is mutat, mert a vizsgált edények az egész avar településterületen megtalálhatók.

IIID5/a2	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, lsz. erősen kiugrik a középvonalnál	672. (5. kép 4), 682. (7. kép 11), 775. (5. kép 6) sír
IIID5/b	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, zömök, lsz. nem hangsúlyos a középvonalnál	175. sír
IIID5/c1	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, lsz. erősen ívelten kiugrik a felső harmadban, alja összeszűkül	735. (10. kép 12), 739. (6. kép 8), 758. (5. kép 11), 907. (3. kép 8) sír
IIID5/c2	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, ívelt lsz. a felső harmadban	14. (6. kép 3), 150. (6. kép 2), 191. (5. kép 8), 247. (8. kép 8), 323. (3. kép 5), 332. (5. kép 9), 463. (7. kép 6), 686. (8. kép 9) sír
IIID5/c3	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, lsz. kis mértékű a felső negyedben, talpa összeszűkül	130. (6. kép 7), 329. (13. kép 10) sír

4. táblázat. Alacsony, rövid, tölcséres peremű edények (IIID5 alcsoport)
Table 4. Short vessels with funnel neck and short rim (Subtype IIID5)

¹⁵¹ LÁSZLÓ 2016, 237, 16. tábla.

¹⁵² Rákóczifalva-Kastélydomb 7. sír (SELMECI–MADARAS 1980, 152, I. tábla 7. sír:1).

¹⁵³ STEPI EVRAZII 1981, 107, ris. 4a:9.

¹⁵⁴ LEVAŠOVA 1952, 127, ris. 5:51; VIDA 1999, 143–144.

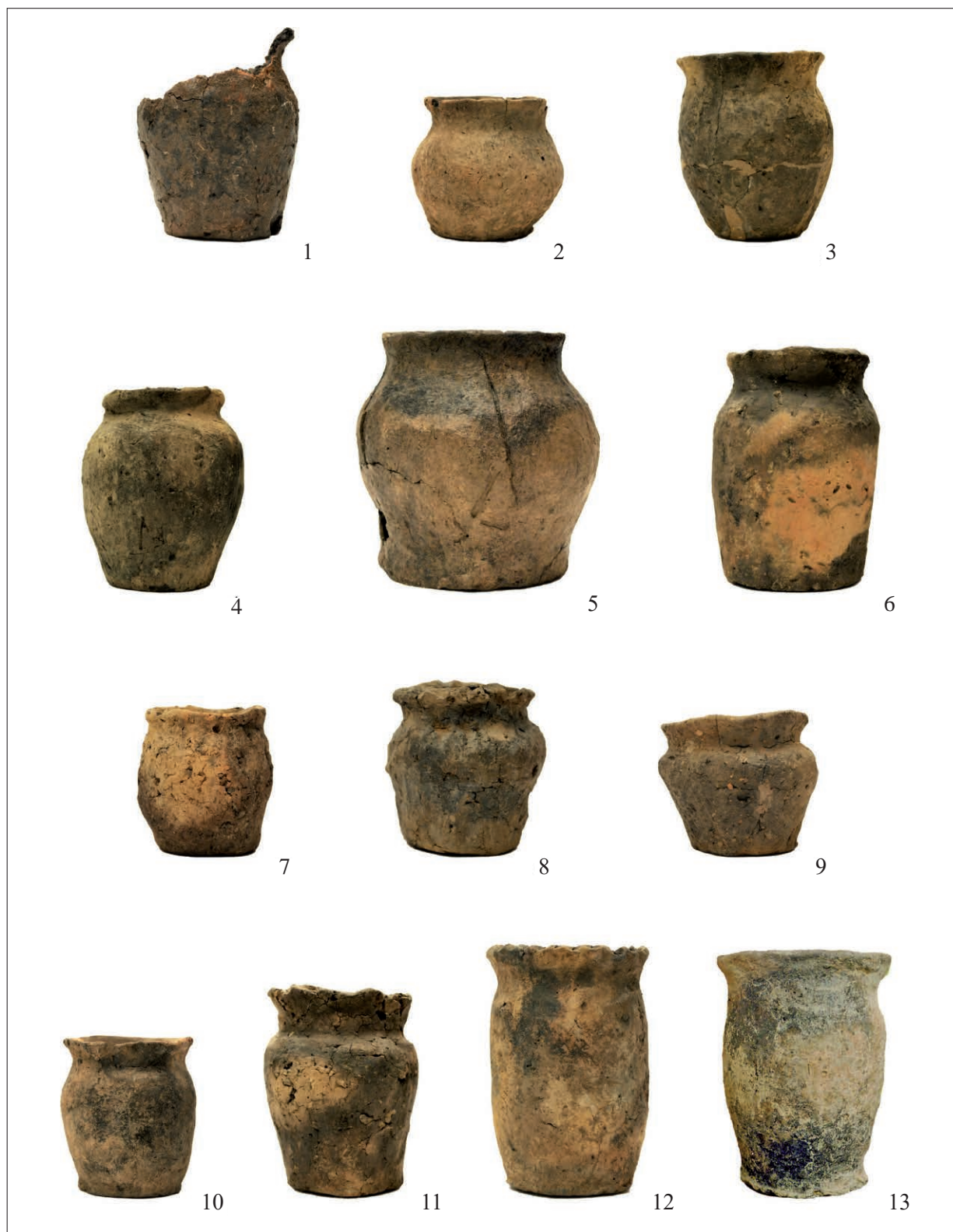
¹⁵⁵ Altáj (KUBAREV 2017, 55, Abb. 61:5, 15; 57, Abb. 64); Tuva (KUBAREV 2017, 56, Abb. 62:1); Kasahstan, Žajsan (KUBAREV 2017, 57, Abb. 63).

¹⁵⁶ KUBAREV 2017, 105, Abb. 109.

¹⁵⁷ RAŠEV 2007, 277, Tab. 34:26.

¹⁵⁸ NAĐ 1971, 260, Tab. XLIII:8.

¹⁵⁹ VIDA 1999, 145.

10. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 644. sír; 2: 931. sír; 3:167. sír; 4: 300. sír; 5: 532. sír; 6: 893. sír; 7: 745. sír;
 8: 659. sír; 9: 124. sír; 10: 261. sír; 11: 741. sír; 12: 735. sír; 13: 329. sír; 14: Szórvány
 Fig. 10. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 644; 2: Grave 931; 3: Grave 167; 4: Grave 300; 5: Grave 532;
 6: Grave 893; 7: Grave 745; 8: Grave 659; 9: Grave 124; 10: Grave 261; 11: Grave 741; 12: Grave 735;
 13: Grave 329; 14: Stray find

A IIID5/a–b típusokat a rövidebb perem és az erősen összeszűkülő talp és a kiugró váll jellemzi. A IIID5/c típusra jellemző a magas kiugró váll és a rövid tölcéses perem. E formák nemcsak a kora avar temetkezésekre jellemzők, hanem a közép avar korban is előfordulnak. A rövid peremű edények elérhetik a 20–25 cm magasságot is. A IIID5/c2 edény párhuzama került elő Hajdúböszörmény-Telekföld, Lenti dűlő lelőhelyen.¹⁶⁰ A rövid tölcésesen kihajló peremű edények a kora középkori temetkezésben az 5. századtól megtalálhatók a kelet-európai sztyeppén (Maricyn Kurgan 1 E,¹⁶¹ Poljana, Peredovoe).¹⁶² Risovoe¹⁶³ lelőhelyen egy rövid tölcéses peremű edény martinovkai típusú övgarnitúrával együtt került elő. A IIID5/c típushoz hasonló rövid tölcéses peremű formák előfordulnak a hun és a türk kori nomád kerámiában is (Tuva). Hasas, kissé összeszűkülő talpú edény volt az ajvazovskojei sírban egy csont hevedercsattal és egy ember alakú amulettel együtt.¹⁶⁴ A IIID5 alcsoportba tartozó edények tovább élnek a közép és a késő avar korban is.¹⁶⁵

Közepesen hosszú, ívelten kihajló peremű bikonikus edény (IIID8/a: 299. sír = (7. kép 10)

A kihajló peremű edény legnagyobb kiszélesedése a felső harmadban vagy a középvonalnál mérhető. E forma feltehetően helyben alakult ki, más korongolatlan edények formái elemeinek ötvöződésével. Egy hasonló edény ismert Černomorskoje¹⁶⁶ lelőhelyen öntött Martinovka típusú övgarnitúrával együtt.¹⁶⁷

Közepesen hosszú, kihajló peremű, mélyen ívelt nyakú, magas, vállas edények (IIID10 alcsoport)

A IIID10-es alcsoportba a közepesen hosszú, kihajló peremű magas, a felső harmadban vállas, öblös edények tartoznak. Az IIID10/a típusú edények teste vállban erős, a legnagyobb kiszélesedése a középvonal felett mérhető. A IIID10/b2 altípusba magas vállas edények sorolhatók, amelyek legnagyobb kiszélesedése a felső harmadban helyezkedik el. Hasonló formájú edények az egész Tiszántúlon előkerültek: pl. a Deszk D, Deszk G, Deszk T és a hódmezővásárhelyi temetőkből¹⁶⁸ vagy a Tiszavasvári-Kashalom-dűlő temetőjében.¹⁶⁹ Ezek a magas, öblös edények méretük alapján inkább a tároló edények közé tartoznak és gyakran utánozzák a letelepült népek kerámiáját.¹⁷⁰ A IIID10/b2 típus párhuzama megtalálható az Adžigoli sírban Martinovka típusú szíjvéggel együtt.¹⁷¹

IIID10/ a1	Közepesen hosszú, kihajló peremű, mélyen ívelt nyakú, lsz. a középvonalnál	571. (8. kép 16), 670. sír
IIID10/ b2	Közepesen hosszú, kihajló peremű, mélyen ívelt nyakú, lsz. a felső harmadban	116. (8. kép 3), 187. (6. kép 6), 193. (6. kép 4), 299 (6. kép 4), 328. (8. kép 4), 517. (9. kép 9), 703. (6. kép 9) sír

5. táblázat. Közepesen hosszú, kihajló peremű, mélyen ívelt nyakú, magas, vállas edények (IIID10 alcsoport)
Table 5. Tall vessels with wide shoulder, deeply curved neck, and medium-length rim (Subtype IIID10)

¹⁶⁰ LŐRINCZY 2016, 295–296, 2. kép.

¹⁶¹ EBERT 1911, 267, Abb. 15.

¹⁶² JAKOBSON 1970, 52, Ris 17; JAKOBSON 1979, 63, Ris. 35:1, 3–4.

¹⁶³ ŠČEPINSKIJ–ČEREPANOVA 1969, 133–135, Ris. 52:7; RAŠEV 2007, 276, Tab. 33.

¹⁶⁴ RAŠEV 2007, 255, Tab. 12:14.

¹⁶⁵ Pitvaros-Víztározó 204. sír (BENDE 2017, 436, 96. kép).

¹⁶⁶ ORLOV 1985, Ris 18:2, 2–10; RAŠEV 2007, 293, Tab. 50:9.

¹⁶⁷ KOMAR–ORLOV 2006, 387–398.

¹⁶⁸ VIDA 1999, 275, Nr. 638–640, 643, Hódmezővásárhely 665.

¹⁶⁹ Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 1044. és 1045. sír (LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 152, 216, XII. tábla 3, 217, XIII. tábla 5).

¹⁷⁰ A Krim-félsziget telepein hasonló formájú, a korongolt kerámiát utánozó edények találhatók (BARANOV 1990a, 26, 28. taf. I.:6, 12). A nagyméretű edények gyakoriak az egykori Pannonia területén is, pl. Csákberény (LÁSZLÓ 2016).

¹⁷¹ RAŠEV 2007, 255, Tab. 12:10.

Négy kiöntőcsöves edény (697. sír = I. kép 3)

Sárgás-barnás-vöröses, szürkésfekete foltos, szabad kézzel formált edény technológiai tekintetben a megnyúlt tölcéses edények (IIIA) csoportjába tartozik, magassága 20,9 cm. Különleges formai eleme, hogy a felső részén két-két ellentétesen elhelyezett, felfelé néző, 3,9–4,6 cm-es, 2 cm átmérőjű, cilindrikus kiöntőcsövet alakítottak ki. Gyengén kidolgozott anyagú, homokkal és kerámiatörmelékkel erősen soványított, felületén kidudorodnak a kerámiaszemcsék. Felülete horpadásos, vékony agyagmáz fedi, repedezett. Egyenetlenül kiegészített, törésfelülete fekete. A magas edény egyedülálló forma az avar kori edények között, rendeltetését a régészeti és néprajzi szakirodalom alapján kísérelhetjük meg meghatározni.

Régészeti és néprajzi megfigyelések szerint ugyanazon edénytestből kiinduló, többszörös kiöntős edények különböző földrajzi térségekben, különböző korokban és kultúrákban előfordultak. E sajátos formai megoldás szerepére nehéz praktikus magyarázatot találni. Mivel a kiöntőcsövek az edénytestből indulnak ki, ezért nem tévesztendő össze az eleusisi misztériumokban vagy a Kybele kultuszban szerepet játszó *kernos*okkal, amelyeken az edény oldalán a kiöntőhöz hasonlító alakzatok önálló, áldozati étel vagy ital befogadására szolgáló, az edénytesttel közös térrel nem rendelkező „edények”. A Kelet-Alpok vidékén késő köztársaság kori környezetben egy négy kiöntővel ellátott edénycsoportot tej kezelésével, főzésével, a pástorkodó, transzhumáló életmóddal hoztak összefüggésbe.¹⁷² Funkcióját tekintve hasonlóan kultikus célokat szolgálhatott a Tiszafüred-Morotvaparton talált vaskori álkernosz (pseudokernos), amelyben rituális eseményeken különféle folyadékokat keverhettek össze.¹⁷³

A római kori Barbaricumban a többszörös kiöntővel ellátott edényeknek praktikus értelmezést próbált adni M. Hegewisch, amikor azokat fáklytartónak vagy füstölőedénynek feltételezte, sőt felmerült, hogy egyes edényeknek többszínű fonat készítésekor fonalelosztó szerepe lett volna (Garn- oder Zwirngefässe).¹⁷⁴

Afrikában a múlt században nemcsak sírokból, hanem településekről és áldozó helyekről is ismertek voltak többszörös kiöntővel rendelkező edények,¹⁷⁵ ahol készítésük okának vizsgálatára is lehetőség nyílt. Az ottani néprajzi példák igazolják, hogy a több kiöntővel ellátott edényeket áldozati edényként használták ikrek születésekor, és ilyeneket az ikrek vagy a szülők sírjaiba is mellékeltek. A többszörös kiöntővel ellátott edényeknek áldozati ajándékként szerepük volt a különféle vallási ceremóniákban, az ősök, az istenek kultuszának ápolásában, a termékenységvarázslásban. Ugyancsak afrikai etnológiai megfigyelések értelmezési lehetőségeket adnak az egyes kiöntőcsövek rendeltetéséhez, miszerint azok valamely túlvilági hatalom, valamely személy, vagy társadalmi csoport számára lehettek elkülönítve.¹⁷⁶

Tál (352. sír = I. kép 5)

Az agyagsárga, feketésszürke foltos, szabad kézzel formált tál gyengén kidolgozott anyagú, homokkal és kis kerámiatörmelékkel erősen soványított. Felülete repedezett, egyenetlen, horpadásos, dudoros a soványító anyag szemcséitől (2–6 mm), vékony agyagmáz fedi. Gyengén kiegészített, vastag falú edény. Az alacsony tál leginkább egyszerű, gömbszelet formájú faedényeket utánoz, de hasonlóak ismertek fémből is az avar korban.¹⁷⁷ Ez a nem teljesen félgömbszelet forma előfordul a VII. századra keltezhető nemesvarbóki (Zemianský Vrbovok, Szlovákia),¹⁷⁸ zalesiei (Ukrajna),¹⁷⁹ orlovkai¹⁸⁰ és kuczurmarei (ma Cuciurul Mare,

¹⁷² BUORA 1991, 11–12, Fig. 1–2.

¹⁷³ SZABÓ 2005, 172.

¹⁷⁴ HEGEWISCH 2010, 220–224.

¹⁷⁵ DROST 1954, 61–78.

¹⁷⁶ DROST 1954, 66–69.

¹⁷⁷ BÁLINT 2004.

¹⁷⁸ SVOBODA 1953, 33–108.

¹⁷⁹ UGRIN 1987, 11–15, Fig. 1–5.

¹⁸⁰ ILJUKOV–KOSJANENKO 2007, 111, ris. 21.

Bukovina, Velikij Kučuriv, Ukrajna)¹⁸¹ kincsek ezüsttáljai között is. Egy alacsony ezüst tálka volt a vrapi kincsben is,¹⁸² amelyhez hasonló újabban a Bonyhád-Szöcske dülök lelőhelyről került elő.¹⁸³

Ennek az egyszerű edényformának ismertek fából készült változatai is, amelyek régészetileg a tényleges famaradványok hiányában nemcsak a szerencsésen megfigyelt elszíneződések alapján, hanem a fém díszek vagy megerősítő fémveretek segítségével is azonosíthatók.¹⁸⁴ A kövegyi 12. árokkal kerített sírból két darab faedény maradványa is előkerült. Az egyik faedény (19×21 cm) a koporsón belül, a koponya mellett, ehhez tartozott az ólomveret,¹⁸⁵ a másik edény a koporsón kívül volt, de ehhez nem tartozott veret.¹⁸⁶ Faedények gyakran előkerültek az eurázsiai sztyeppe temetkezéseiből is, Szivasovkán a 3. kurgán 2. sírjában juh keresztcsontját helyezték a faedényre.¹⁸⁷

GRAFITTO

A Szegvár-oromdűlői 144. sírból előkerült edényen még a kiégetés előtt bekarcolt jelenet látható (*II. kép*). Két-két egyszerű „pálcikaember” áll egy rácsos „szerkezet” és egy három szög alakú karcolat mellett. A bekarcolt rajzot az edény névtelen készítőjének alkotásaként értékelhetjük, művészi értéket nem képvisel. A primitív rajzon a rácsos szerkezet lehet a jurta ismert alkotó eleme, a háromszögű alakzatok pedig esetleg lehetnek sátrak, kunyhók vagy földbe mélyített házak bejáratai. A grafitti készítés jellegzetesen folklórműfaj, amely bekarcolt, festett falfirkák formájában az ókor óta folyamatosan jelen van az emberi lakókörnyezetben. A népvándorlás kori népeknél a spontán graffitik nem maradtak fenn az elenyésző anyagokból készült házak fa vagy agyag felületein, hanem inkább a földben megmaradó kerámiákon, fémeken vagy csontokon.¹⁸⁸ A grafitti kommunikációs eszköz, amelynek üzenete megfejtethető. A szegvári karcolat alkotója talán egy életképet akart megjeleníteni. A Mezőberény-84-es lelőhelyről származó nagyméretű edényre egy férfi és egy nő békés alakját rajzolták,¹⁸⁹ és „pálcikaembert” karcoltak a Rákóczi-falva-Bagi-földek 8A avar temetőjének 100. sírjában talált tölcseres szájú edény oldalára is.¹⁹⁰ A péterrévei temető (Bačko Petrovo Selo) 73. sírjának egyszerű edényén pálcikaemberek mintha táncmozdulatokat tennének valamely ünnepen vagy rituális eseményen.¹⁹¹ Egyszerű vonalakkal megrajzolt emberalakok előfordulnak a keleti sztyeppei edényeken is. A kazár időszakból (8. század) Mariupolból¹⁹² és Livencovskijből¹⁹³ kerültek elő hasonló pálcikaemberek edénykarcolatokon. Az avarok részletgazdagabb önábrázolása egy Szabadka/Subotica-Pörös lelőhelyről ismert csonttárgyon maradt fenn, amely a korabeli történeti forrásokkal összevethető viseletben két férfit és egy nőt ábrázol. A szabadkai karcolaton a férfiak a bizánci forrásokból is ismert hosszú copfot és nyakvédőt viselnek, hosszú türk típusú kaftánjukat öv fogja össze (az egyik esetben övfüggővel és szíjvéggel), amelyhez két esetben tarsolyt erősítettek.¹⁹⁴ Az avar kori karcolatok témái között előfordulnak harcosok,

¹⁸¹ NOLL 1974, Abb. 56.

¹⁸² BÁLINT 2004, 288, 108. kép.

¹⁸³ K. TÓTH 2020, 150–151, 4–5. kép.

¹⁸⁴ GARAM 2009, 79–80.

¹⁸⁵ BENEDEK–MÁRCSIK 2017, 395, 7. tábla 2; 18. tábla 5; 24. tábla 3.

¹⁸⁶ BENEDEK–MÁRCSIK 2017, 395, 7. tábla 2; 24. tábla 4.

¹⁸⁷ KOMAR–KUBYŠEV–ORLOV 2006, 255, Ris. 9:1, 300, Ris. 27:1.

¹⁸⁸ Ló alakját karcolták a budakalászi bronzkorsó felületére (VIDA 2016, 35, 28. kép).

¹⁸⁹ MRT 10, 579–581, 128. kép, 95. tábla 3.

¹⁹⁰ MÁCSAI 2012, XLI. tábla, 100. sír 1.

¹⁹¹ BUGARSKI 2009, T. XII, Gr. 73/1.

¹⁹² KRAVČENKO–KULBAKA 2010, 389, Ris. 2. Az adatot Gulyás Bencének köszönöm.

¹⁹³ KLJUCNYIKOV–KULAKOV 2013.

¹⁹⁴ A karcolat színezett változatát ld. VIDA 2008, 49, Abb. 2.

vadászjelenetek, vágató lovak és lovasok. A leghíresebb avar kori grafitto a tiszántúli mokrini tégelyen látható, amely László Gyula értelmezése szerint a sámánisztikus világfát és környezetét mutatja be a körülötte legelő állatokkal együtt.¹⁹⁵

11. kép. Szegvár-Oromdűlő. A 144. sír edénye
Fig. 11. Szegvár-Oromdűlő. The vessel of Grave 144

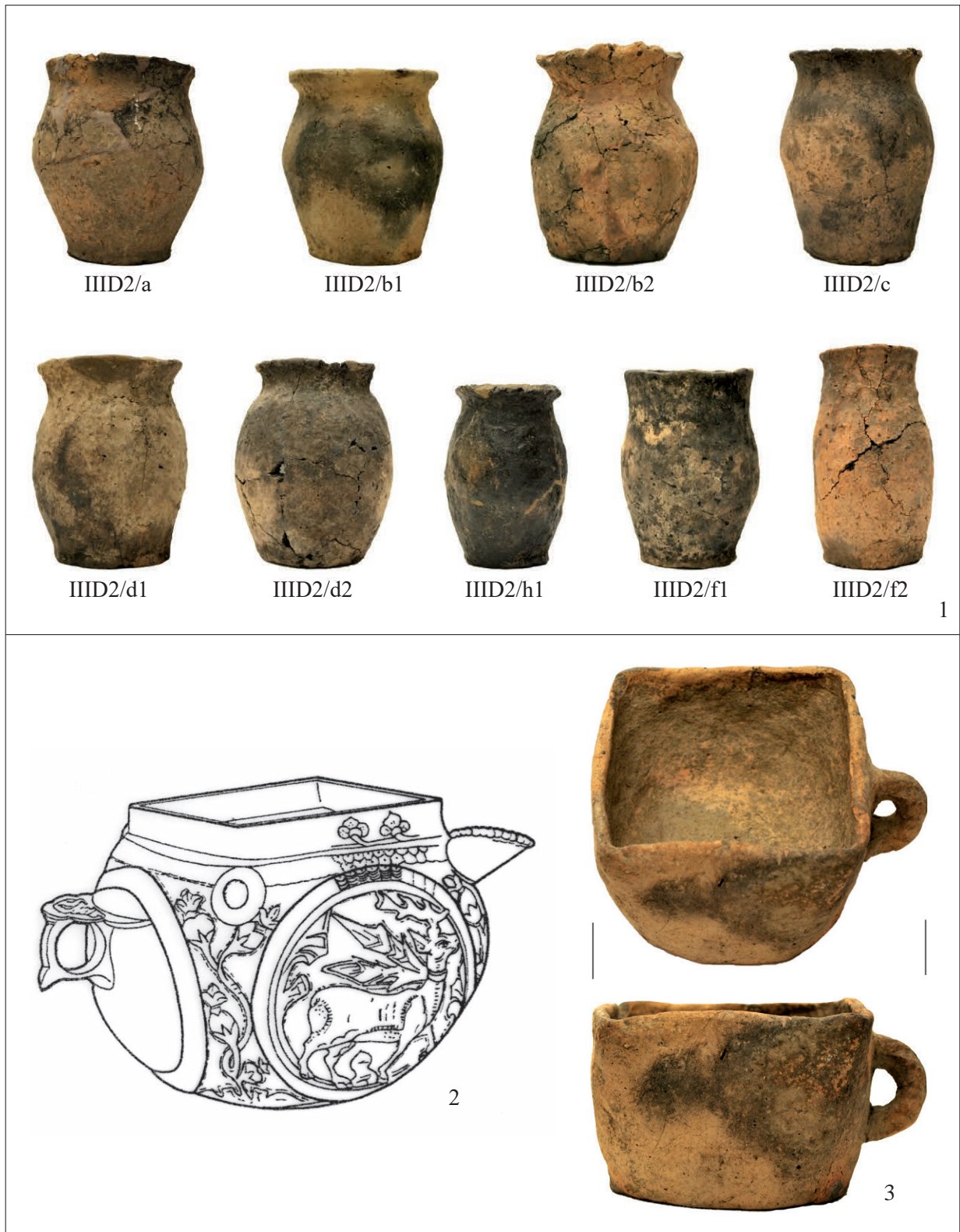
¹⁹⁵ RANISLAVJEV 2007, 96, Sl. 73–75, T. XXXVIII.

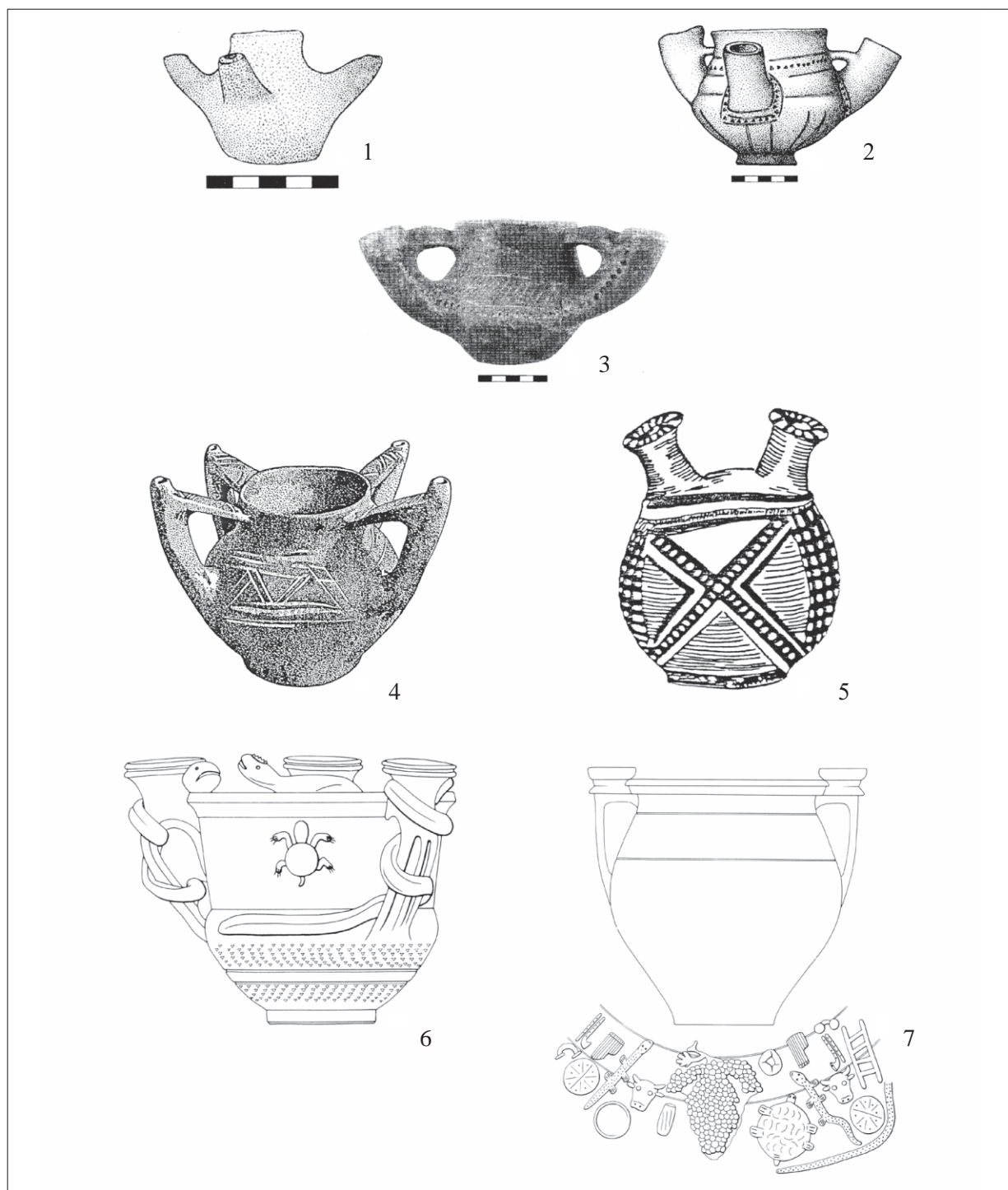
12. kép. Szegvár-Oromdűlő. Típusábra a temető kerámiáihoz
 Fig. 12. Szegvár-Oromdűlő. Pottery types of the cemetery

13. kép. Szegvár-Oromdűlő. Típusábra a temető kerámiáihoz
 Fig. 13. Szegvár-Oromdűlő. Pottery types of the cemetery

14. kép. 1. Típusábra a Szegvár-oromdülői temető kerámiáihoz. 2. Négyzetes száj kiképzésű szogd ezüstcsésze ujjtámasztós gyűrűfüllel és kiöntőcsővel. Turuševa, Közép-Ázsia (MARSCHAK 1986). 3. Szegvár-Oromdülő 754. sír
 Fig. 14. 1. Pottery types of the Szegvár-Oromdülő cemetery. 2. Sogdian silver cup with rectangular mouth, a finger-supporting ring handle, and pouring tube. Turuševa, Central Asia (MARSCHAK 1986).
 3. Szegvár-Oromdülő, Grave 754

15. kép. Többszörös kiöntős és álkiöntős edények: Római császárkori Barbarikum: 1. Čelákovice-Zaluži (CZ), 2. Bürs (Szász-Anhalt, D), 3. Prága-Zbreslav, Davle (CZ); 4. Bültlen (Alsószászország, D) [HEGEWISCH 2010, 220–224, Abb. 3. 1–4.]. Néprajzi példa Afrikából: 5. Nyugat-Afrika [DROST 1954, 61, Bild 1a]; 6. Római császárkor: Pompei, II. ház 12 (I) [BIRD 1996, 122, Fig. 14. 3]; 7. Augst (Svájc) [BIRD 1996, 123, Fig. 14. 4.]

Fig. 15. Vessels with multiple pouring and pseudo pouring tube: Roman imperial period Barbaricum: 1. Čelákovice-Zaluži (CZ), 2. Bürs (Saxony-Anhalt, D), 3. Prague-Zbreslav, Davle (CZ); 4. Bültlen (Lower Saxony, D) [HEGEWISCH 2010, 220–224, Abb. 3. 1–4.]. Ethnographic example from Africa: 5. West Africa [DROST 1954, 61, Bild 1a]; 6. Roman Imperial period: Pompei, House II 12 (I) [BIRD 1996, 122, Fig. 14. 3]; 7. Augst (Switzerland) [BIRD 1996, 123, Fig. 14. 4.]

ÖSSZEFOGLALÁS

Áttekintve a Szegvár-oromdűlői temető korongolatlan edényeinek sajátosságait megállapítható, hogy a kerámiái kelet-európai és ázsiai sztyeppei nomád kapcsolatokra utal. A temetőben mindössze két esetben fordultak elő a 6–7. század antik és germán hagyományokra visszavezethető korongolt edények, amelyek közül az egyik helyi gepida eredetű (165. sír), a másik feltehetően dunántúli műhelyből származó, finoman iszapolt, sötét kiöntőcsöves korsó (650. sír). A Szegvár-oromdűlői temetőben tehát csak néhány jól korongolt import edény szolgált a társadalmi reprezentáció eszközeként (2%), mert a tiszántúli sírokban a finoman iszapolt sötét kerámia eléri a 10%-ot.

Nem került elő a Szegvár-oromdűlői temetőben a Tiszántúlon a Meroving-germán hagyományokat követő szemcsés fekete kerámia (IC1 alcsoport) és annak a közép avar korban is elterjedt változata (IC2 alcsoport). A fekete kerámia IC2 alcsoportja jelen van a Duna–Tisza közén, főleg a Dunához közeli területeken (Solt, Szabadszállás, Kunpeszér),¹⁹⁶ de a Tiszántúlra nem jutott el. Azon nem csodálkozhatunk, hogy a késő antik jellegű Csákberényi típusú kerámia (ID csoport) ebben a térségben nincs jelen. Import vagy inkább zsákmányolt kora bizánci edények ugyan Szegvár-oromdűlői temetőben hiányoznak, de néhány esetben előfordulnak a Tiszántúlon (Tiszavasvári, Rákóczi-falva).¹⁹⁷ A korongolt bizánci kerámiák alföldi jelenlétére utalnak az utánzatok, a Makó-Mikócsa-halom 56. objektumban előkerült, a kézzel formált, tölcserés edények anyagcsoportjába sorolható, a nyaknál két füllel ellátott edény, amelynek formai előképe egy amphora lehetett.¹⁹⁸ A Tiszántúlról Tiszavasvári-Eszényi telekről¹⁹⁹ ismerünk bizánci amphorát, amelyben bor vagy olaj érkeztetett az avar előkelőkhöz.²⁰⁰ Korong nélkül készített amphorát az óbecsei /Bečej²⁰¹ és a gátéri²⁰² temetőkből ismerünk. A Duna–Tisza közti sárgás vörös kerámia (IE csoport) palackformáival rokon a narancsszínű, vonalköteggel díszített edény a pitvarosi temető 203. sírjából, amely a 8. század elejére keltezhető és mutatja a Duna–Tisza közti térséggel párhuzamos fejlődést.²⁰³

A szegvár-oromdűlői temetőben nem volt lassú korongon készített kerámia (IIA), ugyanakkor más tiszántúli temetőben szórványosan előfordul. A Hajdúböszörmény-Telekföld, Lenti-dűlő²⁰⁴ temetőben előkerült lassú korongolt edény sírösszefüggései nem ismertek, de formája és arányai alapján akárcsak a Fönlak/Felnac-Complexul Zootehnic²⁰⁵ edénye inkább a 8. század közepére keltezhető.

A Szegvár-oromdűlői temetőben az eurázsiai sztyeppei eredettel értelmezhető edényformák vannak túlsúlyban.²⁰⁶ A törekeny agyagedények szállításával és tárolásával kapcsolatban eddig nem rendelkezünk információkkal. A közelmúltban, a mongol Altáj egy sziklabarlangjának türk kori temetkezésében (Üzüür gjalan, Munkhkhairkhan Soum, Khovd megye) egy közönséges korong nélkül készült fazekat nemez tartóban találták (*16. kép*). Hasonló lelet a térségből és más sztyeppei lelőhelyről eddig nem ismert, de felmerül a kérdés, hogy a nomád környezetben a szállítás során a törekeny edényt akarták-e a nemeztokkal megvédeni vagy annak valamilyen más funkciója (pl. hőszigetelés) lehetett.²⁰⁷

¹⁹⁶ VIDA 1999, 222–230; BALOGH 2016, 68–72.

¹⁹⁷ Rákóczi-falva-Bagiföldek 8A (MÁCSAI 2012, T. XXXIV/68. sír 1; T. XXXIII/89. sír 1; T. LII/198. sír 1).

¹⁹⁸ BALOGH 2017, 68, Fig. 7:3.

¹⁹⁹ GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 91, 98, 5. ábra 9.

²⁰⁰ VIDA 1999, 90–93; CSIKY–MAGYAR–HÁRSHEGYI 2015, 175–182.

²⁰¹ MIKIĆ–ANTONIĆ 2012, 40, 58. kép.

²⁰² KADA 1906, 207–208.

²⁰³ BENDE 2017, 437, 97. kép.

²⁰⁴ LŐRINCZY 2016, 295, 297–298, 3–4. kép

²⁰⁵ MĂRGINEAN–BĂCUEȚ–CRIȘAN 2015, 218, 226, Pl. 3.

²⁰⁶ BÓNA 1980; VIDA 1992; VIDA 1999; BÁLINT 1993; VIDA 2018; BÁLINT 2019.

²⁰⁷ Az agyagedény nemeztokban került elő (m.: 17,5 cm, pm.: 10 cm, alja: 11 cm). A sír türk kori, a kantárveretek alapján a 8–9. századra keltezhető. A nemeztokra egyéb példa nem ismert, de a kerámiaedény formai párhuzamai ismertek Bor Tal II (KUBAREV 2005, 29. j.) és Khar jamaa X. sír lelőhelyéről (MUNKHBAJAR–PUREVDORJ–BYAMBASUREN–SUKHBAATAR 2016, 171, 177 felső kép).

16. kép. Nemez tartóban került elő egy edény a mongol Altájban egy sziklabarlangban talált türk kori temetkezésben. Üzüür gjalan, Munkhkhairkhan Soum, Khovd megye (MUNKHBAYAR–PUREVDORJ–BYAMBASUREN–SUKHBAATAR 2016).

Fig. 16. A vessel came to light in a felt case in a Turkish period burial discovered in a rock cave in the Mongolian Altai. Üzüür gjalan, Munkhkhairkhan Soum, Khovd county (MUNKHBAYAR–PUREVDORJ–BYAMBASUREN–SUKHBAATAR 2016).

A tölcséres edények IIIA1 típusa 17%, a IIIA2 típusa 1%-ban van jelen, ezzel szemben a Tiszántúlon (Vida 1999-es adatbázis alapján) összességében 36% IIIA 1 és 12% IIIA 2 típusú kerámia került elő. Az eltérés szemléletesen jelzi, hogy mennyire más arányokkal lehet számolni egy nagy sírszámú temető esetében, mint a temetőből kiragadott edényeket és a szórványokat is figyelembe vevő területi adatbázissal. A tölcséres edények (IIIA) és azok rövid peremű változatai (IIID5), valamint az összeszűkülő szájú alul hasas edények (IIID2) elsősorban közép- és belső-ázsiai formai előzményekkel magyarázhatók. Ezzel szemben a díszített peremű edények fazék alakú formái inkább a kelet-európai nomádok temetkezéseiből ismertek (IIID1). Ugyanakkor a Szegvár-oromdűlői temetőből több sírból kerültek elő formailag jellegtelen edények, leginkább kis bögrék, fazekak és poharak, amelyek kulturális besorolása nem lehetséges. A IID10 alcsoportba tartozó nagyméretű edényeknek inkább tároló funkciója lehetett, az öblös tároló edények azonos mennyiségben található meg az avar településterületen.

Különös, hogy az ázsiai és dél-szibériai párhuzamokkal rendelkező csücskös és bütykös peremű edények egyáltalán nincsenek jelen a szegvári kerámiaanyagban, és a négyszögletes szájú edények is csak egy egyedi formával vannak jelen (IIIB). A Szegvár-oromdűlői temetőben ugyanakkor nem kerültek elő a IIID6,²⁰⁸ IIID7, IIID9 alcsoportokba tartozó edények, amelyek inkább a helyi germán vagy szláv gyökerű kerámiákhoz köthetők, és szórványosan más temetőkben kis mértékben jelen vannak. A IIID7 alcsoportba tartozó edények a helyi (szláv?) tradíciókra utalva előfordulnak a Nyírségben.²⁰⁹ Hiányoznak a Szegvár-oromdűlői temetőből a gyűrűfüles bögrék és korsók, valamint a kulacsok.

A Szegvár-oromdűlői temető edényei között uralkodnak a Tiszántúlra jellemző regionális korongolatlan típusok, ami a kézművesség (edényművesség) tekintetében a terület kulturális elkülönülését mutatja a kora avar kori településterületen. Hasonlóan regionális sajátosságok figyelhetők meg a Tiszántúlon a temetkezési szokások (fülkesírok, állatmelléletek), valamint az ékszer és ruhaviselet tekintetében is.

²⁰⁸ VIDA 1999, 285, Nr. 755.

²⁰⁹ VIDA 1999, 281, Nr. 717., Nr. 765.

Mindezen kulturális vonásokat a kutatás megalapozottan hozza összefüggésbe a kelet-európai sztyeppei nomád anyagi kultúrával,²¹⁰ amely azonban folyamatosan impulzusokat kapott az a közép- és belső-ázsiai sztyeppe felől, amit a temetkezési szokások, a régészeti leletek és az antropológiai valamint az archaeo-genetikai adatok is mutatnak.²¹¹

<i>Csoport</i>	<i>Szegvár-Oromdűlő</i> <i>(LŐRINCZY 2020)</i>		<i>Tiszántúl</i> <i>(VIDA 1999)</i>	
	<i>darab</i>	<i>%</i>	<i>darab</i>	<i>%</i>
IB1	1	1	–	–
IB2	1	1	17	10
IIIA1	18	16,33	62	36
IIIA2	1	1	20	12
IIIB	1	1	11	6
IIIC	–	–	12	7
IIID1	20	16,33	10	6
IIID2	33	30	13	8
IIID3	2	2	–	–
IIID4	1	1	2	1
IIID5	18	16,33	8	5
IIID6	–	–	4	2
IIID7	–	–	3	2 = 0,017
IIID8	1	1	–	–
IIID9	–	–	2	1
IIID10	9	8	9	5
Tál	1	1	–	–
Több kiöntőcsöves edény	1	1	1	1 = 0,0057
Tárolóedény	1	1	–	–
<i>Összesen</i>	<i>110</i>	<i>100</i>	<i>173</i>	<i>100</i>

6. táblázat. A korongolt és a szabad kézzel formált korongolatlan kerámiatípusok megoszlása a Szegvár-óromdűlői temetőben és a tiszántúli leletanyagban

Table 6. Distribution of wheel-turned and hand-formed pottery types at the cemetery of Szegvár-Oromdűlő and among the finds of the Trans-Tisza region (Subtype IIID10)

²¹⁰ LŐRINCZY 1998, 343–372; LŐRINCZY 2017, 137–170.

²¹¹ BÓNA 1980; VIDA 2018; BÁLINT 2019; CSÁKY et al. 2020.

GRAVE POTTERY IN THE AVAR AGE CEMETERY OF SZEGVÁR-OROMDŰLŐ

TIVADAR VIDA

Only two wheel-thrown vessels tracing back to 6th-7th century Antique and Germanic traditions came to light in the cemetery of Szegvár-Oromdűlő, among which one is of local, Gepidic origin (Grave 165), and the other one is a finely levigated, grey spouted jug probably originating from a Transdanubian workshop (Grave 650). Considering that the amount of the fine grey pottery reaches 10% in the graves of the Trans-Tisza region, social representation manifested in only a few good-quality wheel-thrown import ware in Szegvár-Oromdűlő (2%).

Grainy black pottery following Merovingian-Germanic traditions (Subtype IC1) and its variant also widespread in the Middle Avar Age (Subtype IC2) was absent in the cemetery of Szegvár-Oromdűlő. Black pottery Subtype IC2 is present in the Danube-Tisza Interfluve, especially in areas near the Danube (Solt, Szabadszállás, Kunpeszér), however, it did not reach the Trans-Tisza region. Although early Byzantine pottery imported or rather looted by the Avars were absent from the cemetery of Szegvár-Oromdűlő, they occurred in the Trans-Tisza region occasionally (Tiszavasvári, Rákóczi-falva). Imitations refer to the presence of wheel-thrown Byzantine pottery in the Great Hungarian Plain, for example the hand-formed vessel found in Feature 56 at the site of Makó-Mikócsa-halom. This belongs to the material group of the vessels with funnel neck, with two handles by the neck, the formal antecedent of which was most probably a Byzantine amphora. A Byzantine amphora came to light in Tiszavasvári-Eszenyi telek in the Trans-Tisza region, in which wine or oil had arrived to the Avar Age elite. The orange pottery decorated with a bundle of lines from Grave 203 of the Pitvaros cemetery resembles the flask forms of the yellowish red pottery (Type IE) of the Danube-Tisza Interfluve, which dates to the beginning of the 8th century, and reflects a parallel improvement with the Danube-Tisza Interfluve in the Trans-Tisza region. No wheel-turned pottery (Type IIA) came to light in the cemetery of Szegvár-Oromdűlő, however, this type occurs in other cemeteries of the Trans-Tisza region sporadically.

The hand-formed vessels of the Szegvár-Oromdűlő cemetery refer to Eastern European, Central and Inner Asian, steppe-nomadic connections. Until today, we have not had any information regarding the transportation and storage of the fragile clay vessels. However, in the recent past, a simple hand-formed pot was found in a felt case in a Turkish period burial discovered in a rock cave in the Mongolian Altai ((Üzürgjalan, Munkhkhairkhan Soum, Khovd county). Although so far no similar artefact has been revealed in the region or in other steppe sites, the question arises whether the felt case served to protect the fragile vessels during the transportation in a nomadic environment, or it had some different function (e.g. thermal insulation).

Type IIIA1 of the vessels with funnel neck was present in 17%, while Type IIIA2 in 1%, in contrast with an amount of 36% of Type IIIA 1 and 12% of Type IIIA 2 vessels in the Trans-Tisza region (according to a 1999 database). This contrast is a good example of the different proportions in case of a cemetery with a large amount of graves and a database of a region both focusing on vessels taken from a cemetery and stray finds. The shape of the vessels with funnel neck (IIIA) and their variants with shorter rims (IIID5), as well as the vessels with narrowing rim and bulging bottom (IIID2) can be primarily explained by Central and Inner Asian antecedents. On the contrary, the pot shape of the vessels with decorated rim (IIID1) may rather be familiar from the burials of Eastern European nomadic peoples. However, in Szegvár-Oromdűlő, several graves yielded vessels uncharacteristic regarding their shape, mostly small mugs, pots or cups, the cultural classification of which is impossible. It is most probable that the large vessels of Subtype IIID had a storing function, and bulging vessels occurred at Avar period settlements in the same proportion.

It is surprising that vessels with four knobs on the rim – that has Asian and South Siberian parallels – are completely absent among the pottery of Szegvár, and there is only one unique specimen of a vessel with rectangular rim (IIIB). However, vessels of Subtypes IIID6, IIID7 and IIID9 that can be mainly associated with vessels with local Germanic or Slavic origin are also absent from the cemetery of Szegvár-Oromdúló, while they are usually present in other cemeteries in a small number. Vessels of Subtype IIID7 occur in the Nyírség area, referring to local (Slavic?) traditions. Mugs and jugs with ring handles, and flasks are also absent in the cemetery of Szegvár-Oromdúló.

Local hand-formed vessel types typical of the Trans-Tisza region dominate among the vessels of the Szegvár-Oromdúló cemetery, which reflects the cultural separation of crafts (pottery production) at the Early Avar Age settlement area. Burial practices (niche graves, animal offerings), ornaments and clothing customs also indicate regional characteristics in the Trans-Tisza region. All these cultural features can be associated with Eastern European steppe-nomadic material culture that, however, received constant impulses from the Asian steppe. These influences are detectable on the burial practices, the finds, as well as the anthropological and archaeogenetic data.

IRODALOM

- ACHMEROV 1970: Achmerov, R. B.: Ufimskije pogrebenija IV-VII. vv. i ich mesto v drevnej istorii v Baškirii. *Materialy i Issledovaniâ po Archeologii SSSR* 162 (1970) 183–184.
- AGEEVA 1961: Ageeva, E. I.: K voprosu o tipach drevnich pogrebenij Alma-Atinskoj oblasti. *Trudy Instituta Istorii, Archeologii, Ètnografii im. C. C. Valichanova Akademii Nauk Kazachskoj SSSR* 12, Alma-Ata 1961, 35–175.
- AGEEVA–PACEVIČ 1958: Ageeva, E. I. – Pacevič, G. I.: Iz istorii osedlych poselenij i gorodov Juznogo Kazachstana. *Trudy Instituta Istorii, Archeologii, Ètnografii im. C. C. Valichanova Akademii Nauk Kazachskoj SSSR (Alma-Ata)* 5 (1958).
- AJBABIN 1985: Ajbabain, A. I.: Pogrebenie chazarskogo voina. *Sovetskaja Archeologija* 1985/3, 191–205.
- ARSLANOVA 1975: Arslanova, F. H.: Kurgany „s ušami” vostočnogo Kazachstana. In: *Drevnosti Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1975, 116–129.
- AWAREN 1985: *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. Ausstellungskatalog*. Hrsg.: Meier-Arendt, W. Frankfurt 1985.
- BÁLINT 1937: Bálint A.: Avar sírok Batidán (Gräber aus der Awarzeit in Batida.) *Dolgozatok* 13 (1937) 89–104.
- BÁLINT 1989: Bálint, Cs.: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*. Hrsg.: F. Daim, F. Wien–Köln 1989.
- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: Die spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Komitat Csongrád). *Varia Archaeologica Hungarica* 4. Budapest 1991.
- BÁLINT 1993: Bálint, Cs.: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: *Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*. Hrsg.: M. Müller-Wille–R. Schneider. Vorträge und Forschungen 41. Sigmaringen 1993, 195–273.
- BÁLINT 2004: Bálint Cs.: A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. *Varia Archaeologica Hungarica* XVIa. Budapest 2004.
- BÁLINT 2010: Bálint, Cs.: Der Schatz von Nagyszentmiklós. Archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz’ und der Steppe. *Varia Archaeologia Hungarica* XVIb. Budapest 2010.

- BÁLINT 2019: Bálint, Cs.: The Avars, Byzantium and Italy. A Study in Chorology and Cultural History. *Varia Archaeologica Hungarica* 31, Budapest 2019.
- BALLA 1989: Balla, M.: Provenance Studies of Avar Ceramics by Neutron Activation Analysis. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 15 (1989) 131–133.
- BALOGH 2016: Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez.* (The history of the Avars in the Danube–Tisza interfluvium as reflected in the archaeological record). *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai* 6. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2016.
- BALOGH 2017: Balogh, Cs.: Orta Tisza Bölgesi'nde Doğu Avrupa Bozkır Kökenli Göçebe Bir Topluluğa Ait Mezarlık 'Makó, Mikócsa-Halom, Macaristan' (A Cemetery Belonging to a Nomad Community of Eastern Europe Steppe Origin in the Middle Tisza Region 'Makó, Mikócsa-Halom, Hungary'). *Art–Sanat* 7 (2017) 53–70.
- BARANOV 1990: Baranov, I. A.: *Tavrika v epochu rannego srednevekovja.* Kiev 1990.
- BARANOV 1990a: Baranov, I. A.: Die Keramik der Saltovo- Majaki-Kultur in der Krim. Hrsg.: Bálint, Cs. *Varia Archaeologica Hungarica* 3 (1990) 23–45.
- BAYAR 2005: Bayar, D.: Gedenkstätten und Steinskulpturen der Alttürkischen Zeit. In: *Dschingis Khan und seine Erben. Das Weltreich der Mongolen.* Ausstellungskatalog. München 2005, 69–80.
- BENDE 2017: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* (Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiß und Maros.) *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai* 8. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2017.
- BENEDEK–MARCSIK 2017: Benedek A. – Marcsik A.: Kora avar kori temetőrészlet Kövegyről. Új temetkezési szokások a Tisza–Körös–Maros mentén a kora avar korból. (Cemetery part from the Early Avar Age in Kövegy. New burial habits in the Early Avar Age along the rivers Tisza–Körös–Maros). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok.* Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 369–442.
- BEZUGLOV–NAUMENKO 2007: Безуглов, С. И. – Науменко, С. А.: Курган раннехазарского времени на Нижнем Дону. Ю. К. Гу-гуев (красный), Средневековые древности Дона. *Сборник статей. Материалы и исследования по археологии Дона II.* Москва–Иерусалим 2007, 73–84.
- BIRD 1996: Bird, J.: Frogs from the Roman Walbrook: a Cult Pot and its Attribution. In: *Interpreting Roman London – Papers in Memory of Hugh Chapman.* Eds.: J. Bird – M. Hassall – H. Sheldon. Oxbow Monograph 58. Oxford 1996, 119–127.
- BÓNA 1973: Bóna I.: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. *Fontes Archeologici Hungariae*, Budapest 1973.
- BÓNA 1980: Bóna, I.: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 31–95.
- BUGARSKI 2009: Bugarski, I.: *Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik.* Arheološki Institut. Posebna izdana 46. Beograd 2009.
- BUORA 1991: Buora, M.: Alcuni oggetti di età tardorepubblicana da Sevegliano (Udine). *Aquileia Nostra* 62 (1991) 9–22.
- CHUD'JAKOV 1979: Chudjakov, Ju. S.: Көк-тjурки на Среднем Jenisee. In: *Novoe v archeologii Sibirii i Dal'nego Vostoka.* Red.: Pogoševa, A. P. Novosibirsk 1979, 194–206.
- CSÁKY et al. 2020: Csáky, V. – Gerber, D. – Koncz, I. – Csiky, G. – Mende, B. G. – Marcsik, A. – Molnár, E. – Pálfi, Gy. – Gulyás, A. – Kovacsóczy, B. – Lezsák, G. M. – Lőrinczy, G. – Szécsényi-Nagy, A. – Vida, T.: Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin. *Scientific Reports* 10,948, 2020. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-57378-8>

- CSALLÁNY 1939: Csallány D.: Kora-avarkori sírleletek. (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–180.
- CSALLÁNY 1940: Csallány, D.: Kora avar kori edények Magyarországon (Frühawarische Gefäße in Ungarn). *Dolgozatok* 16 (1940) 118–144.
- CSALLÁNY 1960: Csallány D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. (Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 1 (1960) 31–85.
- CSIKY–MAGYAR–HÁRSHEGYI 2015: Csiky, G. – Magyar-Hárshegyi, P.: Wine for the Avar elite? Amphorae from Avar period burials in the Carpathian Basin. In: *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD)*. Eds.: Tsetschladze, G. R. – Avram, A. – Hargrave, J. Oxford 2015, 175–182. <https://doi.org/10.2307/j.ctvr43k44.29>
- DOBOS–OPREANU 2012: Dobos, A. – Opreanu, C. H.: *Migration Period and early medieval Cemeteries at Fântânele (Bistrița-Năsăud County)*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 5. Cluj-Napoca 2012.
- DROST 1954: Drost, D.: Mehrtüllige Tongefäße in Afrika und ihre Beziehungen zum Mittelmeergebiet. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. (Mathematisch-naturwissenschaftliche Reihe, Heft 1.) 3 (1953–1954) 1954, 61–78.
- EBERT 1911: Ebert, M.: Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland). *Prähistorische Zeitschrift* Bd. III. Hf. 1/2. 1911, 252–270. <https://doi.org/10.1515/prhz-1911-0123>
- FODOR–VIDA 2014: Fodor L. – Vida T.: Kora avar kori temetőrészlet Szihalom-Budaszöggről (An Early Avar Period Cemetery at Szihalom-Budaszög). *Archaeologiai Értesítő* 138 (2013) 157–173. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.138.2013.6>
- GÁLL 2017: Gáll, E.: At the Periphery of the Avar Core Region. 6th–8th Century Burial Sites near Nädlac (The Pecica-Nädlac Motorway Rescue Excavations). *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* 13. Paris–Budapest 2017.
- GARAM 2002: Garam, É.: Die Verbindung awarenzeitlicher Fürsten- und Gemeinvolk-Grabfunde mit dem Schatz von Nagyszentmiklós. In: *Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*. Hrsg.: Kovács, T. – Garam, É. Budapest 2002, 81–112.
- GARAM 2009: Garam É.: Avar kori faedények. In: „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. *Archeologica Cumanica* 2 (2009) 79–100.
- GENING–KORPUSOVA 1989: Gening, V. V. – Korpusova, V. N.: *Archeologičeskie Pamjatniki Krymskogo Prisivaš'ja. Kurgany u. s. Bogačevka*. Kiev 1989.
- GULYÁS–LŐRINCZY 2018: Gulyás B. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei IV. A tiszavasvári-koldusdombi kora avar kori temető (Avar finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County IV. Early Avar graves from Tiszavasvári-Koldusdomb). In: „Vadrózsából tündérsípot csináltam” *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk.: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. Nyíregyháza 2018, 529–570.
- GYULAI 2010: Gyulai, F.: *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverages Remains in the Carpathian Basin: an Archaeobotanical Investigation of Plant Cultivation and Ecology from the Neolithic until the Late Middle Ages*. Budapest 2010.
- HEGEWISCH 2010: Hegewisch, M.: Lampen im Barbaricum. Ein Beitrag zur Beleuchtung in germanischen Siedlungen. In: Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte der Iberischen Halbinsel und Mitteleuropas. Studien in honorem Philine Kalb / On Pre- and Earlier History of Iberia and Central Europe. Studies in honour of Philine Kalb. Hrsg.: Armbruester, T. – Hegewisch, M. *Studien zur Archäologie Europas* 11. Bonn 2010, 193–228.
- HEROLD 2004: Herold, H.: Die frühmittelalterliche Siedlung von Öménykút 54. *Varia Archaeologica Hungarica* 14. Budapest 2004.

- HOREDТ 1951: Horedt, K.: Ceramica slava din Transilvania. *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 2 (1951) 189–232.
- ILJUKOV–KOŠJANENKO 2007: Илюков, А. В. – Косяненко, Р. С.: Раннесредневековый комплекс из Большой Орловки. In: Средневековые древности Дона. Материалы и исследования по археологии Дона II. Ред.: Ю. К. Гугуев. Москва–Иерусалим 2007, 85–113.
- ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017: Istvánovits E. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és települészet Nyíregyháza és Tiszavasvári határából. (Avarian finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County III. Avarian Age cemetery and settlement parts from the vicinities of Tiszavasvári and Nyíregyháza) *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 58 (2017) 35–179.
- ЈАКОВСОН 1970: Jakobson, A. L.: Rannesrednevekovye sel'skieposelenija jugo-zapadnoj Tavriki. *Materialy i Issledovanija po Archeologii SSSR* 168. Moskva 1970.
- ЈАКОВСОН 1979: Jakobson, A. L.: *Keramika i keramičeskoe proizvodstvo srednevekovoj Tavriki*. Leningrad 1979.
- ЈУНÁSZ 2004: Juhász, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-téglagyár. FO 68. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 7. Budapest 2004.
- КАДА 1906: Kada E.: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 26 (1906) 135–155, 207–221.
- КЛУДСНЫКОВ–КУЛАКОВ 2013: Ключников, В. В – Кулаков, А. А.: *Хазарские древности: сб. научных статей*. Аксай 2013.
- КОСН 2008: Koch, A.: Boma – ein reiternomadisch-hunnischer Fundkomplex in Nordwestchina. In: *Hunnen zwischen Asien und Europa: Aktuelle Forschungen zur Archäologie und Kultur der Hunnen*. Hrsg.: H. Externbrink – M. Herget. Historisches Museum der Pfalz Speyer – Langenweissbach 2008, 57–71.
- КОЛОЗСИ–SZABÓ 2005: Kolozsi, B. – Szabó, L.: An Avar Settlement on the periphery of Hortobágy. In: *Environmental Historical Studies from the Late Tertiary and Quaternary of Hungary*. Szerk.: Hum, L. – Gulyás, S. – Sümegi, P. Department of Geology and Paleontology University of Szeged 2005, 175–188.
- КОМАР–КУБЫШЕВ–ОРЛОВ 2006: Комар, А. В. – Кубышев, А. И. – Орлов, Р. С.: Погребения кочевников VI-VII вв. из Северо-Западного Приазовья. In: *Стены Европы в эпоху средневековья Т. 5. Хазарское время*. Ред.: Евглевский, А. В. Донецк 2006, 245–374.
- КОМАР–ОРЛОВ 2006: Комар, А. В. – Орлов, Р. С.: Погребение кочевника 2-й пол. VII в. у села Черноморское. In: *Стены Европы в эпоху средневековья Т. 5. Хазарское время*. Ред.: Евглевский, А. В. Донецк 2006, 387–398.
- КОВАЧС 1913: Kovács I.: A mezőbánda ásátások (Les fouilles de Mezőband.) *Dolgozatok* 4 (1913) 265–429.
- КОВРИГ–КОРЕК 1960: KOVRIG, I. – KOREK, J.: Le cimetiére de l'эpoque avare de Csóka (Čoka). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1960) 255–297.
- КРАВЧЕНКО–КУЛБАКА 2010: Кравченко Э. Е. – Кульбака В. К.: О находке сосуда с граффити в Мариуполе. *Археологический альманах* 21 (2010) 389–398.
- КУБАРЕВ 1997: Kubarev, V. D.: *Kamennye izvajanija Altaja*. Novosibirsk 1997.
- КУБАРЕВ 2005: Kubarev, G. V.: *Kultura drevnich tjurok Altaja (po materialam pogrebal'nich pamjatnikov)*. Novosibirsk 2005.
- КУБАРЕВ 2017: Kubarev, G. V.: Alttürkische Gräber des Altaj. *Archäologie in Eurasien* 33. Bonn 2017.
- КУЛИК 1975: Kulik, T. I.: Dva chuma s gorodišča Šaušukumtobe. In: *Drevnosti Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1975, 95–109.
- КЫЗЛАСОВ–КОРОЛ' 1990: Kyzlasov, L. R. – Korol', G. G.: *Dekorativnoe isskustvo srednevekovych chakassov kak istoričeskij istočnik*. Moskva 1990.

- LANGÓ–TÜRK 2004: Langó, P. – Türk, A.: Móra nyomában. (Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól.) *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*, Szeged 2004, 203–214.
- LÁSZLÓ 2016: László, Gy.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény. Mit Beiträgen von Éry, K. – Csiky, G. – Fancsalszky, G. – Fülöp, Gy. – Pásztor, A. – Rácz, Zs. – Szentpéteri, J. – Vida, T. – Vörös, I. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 10. Budapest 2016.
- LEVAŠOVA 1952: Levašova, V. P.: Dva mogil' nika kirgiz-chakasov. *Materialy i Issledovaniâ po Archeologii SSSR* 24 (1952) 110–152.
- LEVINA 1971: Levina, L. M.: *Keramika Nižnej i Srednej Syr Dar' i v I. tysjačeletii n.é.* Red.: Tolstov, S. P. Moskva 1971.
- ЛЯХОВ—МЯЧИН 2010: Ляхов С. В. – Мячин С. В.: Кочевнической погребения «постгунского времени в села Тугулулук Ставропольского края (предварительная публикация). In: *Археология Восточно-Европейской степи: Межвузовский сборник научных трудов*. Выпуск 8. (Под ред. доц. В. А. Лопатина) Саратов 2010, 225–230.
- LŐRINCZY 1992: Lőrinczy, G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit). *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, Budapest 1992, 81–124.
- LŐRINCZY 1998: Lőrinczy G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. (Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Emsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.
- LŐRINCZY 2015: Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez (New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I. Some notes on the Early Avarian Age history of the region). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 57 (2015) 149–176.
- LŐRINCZY 2016: Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez II. megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. (Weitere Angaben zu den Fundorten der Awarenzeit im Komitat Hajdú-Bihar II. Bemerkungen zur Geschichte der Frühawarenzeit in der Region.) In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szerk.: Bollók Á. – Gergely K. – Kolozsi B. – Pető Zs. – Szenthe Gy. Budapest 2016, 287–302
- LŐRINCZY 2017: Lőrinczy, G.: Frühawarenzeitliche Bestattungssitten im Gebiet der Grossen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiss. Archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 68 (2017) 137–170.
- LŐRINCZY 2018: Lőrinczy G.: A szegvár-sápoldali 7. századi sírcsoport (Eine Gräbergruppe des 7. Jahrhunderts von Szegvár-Sápoldal). *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 51–84. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.3>
- LŐRINCZY 2019: Lőrinczy G.: Volt-e a Tiszántúlon regionális központ a kora avar korban? Néhány észrevétel a kunágotai sírról. (Was there a regional centre in eastern Hungary during the early Avar period? A fresh look at the Kunágota burial). In: *Hatalmi Központok az Avar Kaganátusban (Power Centres of the Avar Khaganate)*. Szerk.: Balogh, Cs. – Szentpéteri J. – Wicker E. Kecskemét 2019, 169–194.
- LŐRINCZY 2020: Lőrinczy G.: *A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető (The cemetery of Szegvár-Oromdűlő from the 6th–7th centuries)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia, A PPKÉ BTK Régé-

- szettudományi Intézetének kiadványai 14, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 8. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest–Szeged 2020.
- LŐRINCZY–RÁCZ 2014: Lőrinczy G. – Rác Zs.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. (Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári-Kashalom-dűlő). *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 141–217.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1993: Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez I. (Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2 (1993) 279–320.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1996: Lőrinczy G. – SZALONTAI Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez II. (Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 268–298.
- MÁCSAI 2012: Mácsai V.: *A Rákóczi-falva-Bagi-földek 8A avar temetőjének feldolgozása*. MA szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest 2012.
- MADARAS 1992: Madaras, L.: Die Bestattung in Nischengräbern in der Gemarkung von Öcsöd. (Fülkesíros temetkezés Öcsöd határában.) *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* 7-8/1 (1992) 177–196.
- MAKSIMOV 1956: Maksimov, E. K.: Pozdnejšie sarmato-alanskie pogrebenija V-VIII. vv. na territorii Nižnego Povolžja. *Trudy Saratovskogo Oblastogo Muzeja Kraevedenija. Arheologičeskij Sbornik* 1. Saratov 1956, 65–85.
- MAKSIMOVA 1980: Maksimova, A. G.: Kurgany bliz Talgara. In: *Arheologičeskie issledovanija drevnego i srednevekovogo Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1980, 114–129.
- MĂRGINEAN–BĂCUEȚ-CRIȘAN 2015: Mărginean, Fl. – Băcueț-Crișan, D.: Archaeological Discoveries from the Period of the Dark Millenium in Felnac “Complexul Zootehnic” (Arad County). *Ziridava. Studia Archaeologica* 29 (2015) 215–226.
- MARŠAK 1985: Maršak, B. I.: *Vlijanie tovrentiki na sogdijskuju keramiku VII-VIII. vekov. Trudy Gosudarstvennogo Istoričeskogo Muzeja* 2 (1961) 15–34.
- MARSCHAK 1986: Marschak, B.: *Silberschätze des Orients*. Leipzig 1986.
- MIKIĆ-ANTONIĆ 2012: Mikić-Antonić, B.: Nekropola iz perioda Avarske Dominacije. Lokalitet Pionirska ulica u Bečeju. *Gradski Muzej Bečej Glavna* 25. Bečej 2012.
- MRT 10: Jankovich B. D. – Medgyesi P. – Nikolin E. – Szatmári I. – Torma I.: Magyarország régészeti topográfiája [Archaeological sites of Hungary] 10. kötet. *Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békéscsaba és környéke*. Szerk.: Jankovich B. D. Budapest 1998.
- MUNKHБAYAR–PUREVDORJ–BYAMBASUREN–SUKHBAATAR 2020: Мөнхбаяр, Ч. – Пүрэвдорж, Г. – Бямбасүрэн, Х. – Сүхбаатар, Б.: Үзүүр гялангийн түрэг хадны оршуулгын малтлага судалгааны урьдчилсан үр дүнгээс. In: *Мөнххайрхан уул, Булган гол – Их онгогийн байгалийн цогцолборт газар 2016*. Ред.: Лхагвадорж, Т. Улаанбаатар 2016, 164–187.
- NAĐ 1971: Nađ, S.: Nekropola iz ranog srednjeg veka na ciglani „Po-let” u Vrbasu. *Rad Vojvodanskih Muzeja* 20 (1971) 187–268.
- NOLL 1974: Noll, R.: *Vom Altertum zum Mittelalter. Katalog der Antikensammlung I*. Kunsthistorisches Museum, Wien 1974.
- NURMUHANBETOV 1975: Nurmuchanbetov, B. N.: Katakomby borižarskogo mogil’nika. In: *Drevnosti Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1975, 106–115.
- ORLOV 1985: Orlov, R. S.: Kul’tura kočevnikov. In: *Etnokul’turnaja karta territorii Ukrainskoj SSR v I. tys. n. é.* Red. V. D. Baran. Kiev, 98–105.

- PLETNEVA 1963: Pletneva, S. A.: Srednevekovaja keramika Tamanskogo gorodišča. In: *Keramika i steklo drevnej Tmutarakani*. Red.: Rybakov, B. A. Moskva 1963, 12–126.
- PÓPITY 2015: Pópity D.: Avar teleprészlet Csanádpalota-Országhatár lelőhelyen. A 7. századi telepek kérdése az Alföldön. (Awarenzeitliche Siedlungsteil von Csanádpalota-Országhatár. Die Frage der Identifikation der Siedlungen des 7. Jahrhunderts in der Tiefebene.) *Archaeologiai Értesítő* 140 (2015) 93–114. <https://doi.org/10.1556/0208.2015.140.4>
- RANISAVLJEV 2007: Ранисављељ, А.: Раносредњовековна некропола код Мокрина. (Early Medieval Necropolis near Mokrin.) *Српско археолошко друштво, Повремена издања 4. Српско Археолошко Друштво. Повремена издана/Occasional papers 4*. Београд/Beograd 2007.
- RANOV–SALTOVSKAJA 1961: Ranov, V. A. – Saltovskaja, E. D.: O rabotach Ura Tjubinskogo otrjada v 1959. *Archeologičeskiye raboty v Tadžikistane 7. Trudy Akademii Nauk Tadžikskoj SSR, Institut Istorii im. Achmada Doniša*. Dušanbe 1961, 127–128.
- RAŠEV 2007: Rašev, R.: *Prab'lgarite prez V-VII vek*. (Die Protobulgaren im 5.-7. Jahrhundert). Veliko T'rnovo 2007.
- RIKMAN–RAFALOVIČ–HYNKU 1971: Rikman, E. A. – Rafalovič, I. A. – Hynku, I. G.: *Očerki istorii Moldavii*. Kisinev 1971.
- ROSKA 1934: von Roska, M.: Das gepidische Grabfeld von Vereşmort-Marosveresmart (Turda-Tordaa-ranyos, Siebenbürgen). *Germania* 1934, 123–130.
- ROSNER 1989: Rosner, Gy.: Keramikherstellung und Handel im Karpaten-becken in der frühen Awarenzeit. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 15 (1989) 125–130.
- RUTKOVSKAJA 1979: Rutkovskaja, L. M.: Archeologičeskie pamjatniki IV-VI vv. v rajone Kremenčug-skogo morja (Ukraina) *Slovenská Archeológia* 27 (1979) 317–364.
- SALAMON–ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. *Studia Archaeologica* V. Budapest 1971.
- ŠČEPINSKIJ–ČEREPANOVA 1969: Ščepinskij, A. A. – Čerepanova, E. N.: Severnoe Prisivaš'je. In: *Drevnosti stepnogo Kryma*. Red.: Vejmar, E. V. Simferopol 1969, 133–135.
- SELMECZI–MADARAS 1980: Selmeczi L. – Madaras L.: Avar kori és X-XII. századi magyar köznépi sírok Rákóczi-falván. *A Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei* 1980, 141–170.
- SENIGOVA 1962: Senigova, T. Ch.: Ak Tobe. Pamjatniki III veka do našej èry–III veka našej èry. *Trudy Instituta Istorii, Archeologii, Ètnografii im. C. C. Valichanova Akademii Nauk Kazachskoj SSSR (Alma-Ata)* 14 (1962) 57–82.
- SEREGIN–MATRENIN–IDERHANGAJ 2020: Серегин, Н. Н. – Матренин, С. С. – Идэрхангај, Т.-О.: Скальное погребение урд улаан унээт (Монгольский Алтай: возможности культурно-хронологической интерпретации). (Cave burial of Urd Ulaan Uneet (Mongolian Altai): potential of cultural-chronological interpretation). *Вестник археологии, антропологии и этнографии* 49:2 (2020) 38–51.
- SINICYN 1959: Sinicyn, I. V.: Archeologičeskie issledovanija zavolžskogo otrjada (1951–1953) *Materialy i Issledovaniâ po Archeologii SSSR* 60 (1959) 39–205.
- SOMOGYI 1997: Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie Bd. 5*. Innsbruck 1997.
- SOMOGYI 2014: Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. *Dissertationes Pannonicae* IV:2. *Dissertationes Pannonicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Budapestinensis provenientes*. Budapest 2014.
- SOMOGYI 2020: Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen als quelle zur Archäologie der Awaren. In: *Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére*. Szerk.: Czigány D – Nemesné Matus Zs. Győr 2020, 527–545.

- STARK 2008: Stark, S.: Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historische Studien. *Nomaden und Sesshafte* 6. Wiesbaden 2008.
- STĚPI EVRAZII 1981: Stepi Evrazii v epochi srednevekovja. Red.: Rybakov, B. A. *Archeologija SSSR*. Moskva 1981.
- SVOBODA 1953: Svoboda, B.: Poklad byzantského kovotepce v Zemianskám Vrbovoku. *Památky Archeologické* 1 (1953) 33–108.
- SZABÓ 2005: Szabó M.: A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében. *Bibliotheca Archaeologica*. Budapest 2005.
- TÓTH 2006: B. Tóth, Á.: Gepidische Siedlungen im Theissgebeiet. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 4. Budapest 2006.
- TÓTH–HORVÁTH 1992: H. Tóth E. – Horváth A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans*. Kecskemét 1992.
- K. TÓTH 2020: K. Tóth G.: Ezüsttálka egy kora avar kori sírban Bonyhádról (A silver bowl from an early Avar burial found at Bonyhád). *Archaeologiai Értesítő* 145 (2020) 145–156. <https://doi.org/10.1556/0208.2020.00006>
- TÖRÖK 1954: Török Gy.: Kora avar kori sírok Móron. (Frühawarische Gräber in Mór.) *Archaeologiai Értesítő* 81 (1954) 54–59.
- UGRIN 1987 Ugrin, E.: *Le trésor de Zalesie*. Louvain-La-Neuve 1987.
- VADAY 1983: Vaday, A.: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Höröcsögös. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 12–13 (1982–83) 1983, 167–188.
- VADAY–MEDGYESI 1993: Vaday, A. – Medgyesi, P.: Rectangular Vessels in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1993, 63–89.
- VAJNSTEIN–DJAKONOVA 1966: Vajnsztein, S. I. – Djakonova, U. P.: Pamjatniki v mogil'nike Kokel'. In: *Trudy Tuvinskoj kompleksnoj Archaeologo-Ėtnografičeskoj Ėkspedicii*. Moskva–Leningrad 1966, 185–291.
- VIDA 1992: Vida, T.: Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramiktypen und ihren östlichen Beziehungen. In: *Awarenforschungen* II. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 517–577.
- VIDA 1999: Vida, T.: Die awarenzeitliche Keramik I. *Varia Archaeologica Hungarica* 8. Budapest 1999.
- VIDA 2008: Vida, T.: Die Awaren. In: Bodo, A. – Révész, L. – Vida, T.: *Reitervölker im Frühmittelalter. Hunnen – Awaren – Ungarn*. Stuttgart 2008, 47–74.
- VIDA 2016: Vida, T.: Late Antique Metal Vessels in the Carpathian Basin: Luxury and Power in the Early Middle Ages. (Késő antik fémedények a Kárpát-medencében. Gazdaság és hatalom a népvándorlás korában.) *Hereditas Archaeologica Hungariae* 1. Budapest 2016.
- VIDA 2017: Vida, T.: *Die frühbyzantinische Messingkanne mit Jagdszenen von Budakalász (Ungarn)*. Institut für Archäologie, Forschungszentrum für Humanwissenschaften, Ungarische Akademie der Wissenschaften, Budapest 2017.
- VIDA 2018: Vida, T.: To the Inner Asian roots of the Avars. In: *Studia mediaevalia Europaea et orientalia: miscellanea in honorem professoris emeriti Victor Spinei oblata*. Eds.: Bilavszchi, G. – Aparaschi-vei, D. București 2018, 29–45.
- VIG 2018: Víg L.: *A Közép-Tisza vidék településtörténete a népvándorlás korában*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, MA szakdolgozat. Budapest 2018.
- WERZ 2005: Werz, K.: „Sogenanntes koptisches” *Buntmetallgeschirr. Eine methodische und analytische Untersuchung zu den als koptisch bezeichneten Buntmetallgefäßen*. Dissertation. Konstanz 2005. <http://d-nb.info/976717662/34> (last access 17.07.2015.)

- ZALESSKAJA–LVOVA–MARŠAK–SOKOLOVA–FONJAKOVA 1997: Zaleskaja, V. N. – Lvova, Z. A. – Maršak, B. I. – Sokolova, I. V. – Fonjakova, N. A.: *Sokrovišča chana Kubrata. Pereščepinskij klad*. Sankt Peterburg 1997.
- ŽDANOVIČ 1969: Ždanovič, G. V.: Pokrovskij mogil'nik na reke Išim. In: *Kul'tura dnevných skotovodov i zemledel'cev Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1969, 76–116.
- ZUBOV 1998: Zubov, S. E.: Posuda. In: Bagautdinov, R. S. – Bogatchev, A. V. – Zubov, S. E.: *Prabol'gary na srednej Volge (u istokov istorii tatar Volgo-Kam'ja. (Prebolgarians in the Middle Volga region at the historic onset of the Volga-Kama Tatars)*. Samara 1998, 138–149.

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI KORA AVAR KORI TEMETŐ TÉRKÉPE

A temető térképe elérhető az alábbi linken:

bit.ly/3RkKyfp

A temető térképe elérhető az alábbi kóddal:

The Szegvár-Oromdűlő cemetery
and the Early Avar Period
in the Trans-Tisza Region

A szegvár-orumdűlői temető
és a Tiszántúl kora avar időszaka

www.martinopitz.hu

9 786156 388308